De land- en tuinbouw in De Leyen

Een landbouw-economische verkenning van twee landinrichtingsgebieden in Noord-Brabant

Landbouw-Economisch instituut
Mededeling 446

R.A.M. Schrijver

Med. No. 446

DE LAND- EN TUINBOUW IN DE LEYEN
Een landbouw-economische verkenning van twee landinrichtingsgebieden in Noord-Brabant

September 1991

Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO)
Afdeling Structuuronderzoek

F 546037 opnieuw

REFERAAT

DE LAND- EN TUINBOUW IN DE LEYEN; EEN LANDBOUW-ECONOMISCHE VERKENNING VAN TWEE LANDINRICHTINGSGEBIEDEN IN NOORD-BRABANT
Schrijver, R.A.M.
Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO), 1991
Mededeling 446
ISBN 90-5242-126-9
68 p., tab., fig.

Beschrijving van de land- en tuinbouw in twee toekomstige landinrichtingsgebieden in Noord-Brabant. Op basis van gegevens uit landbouwtellingen en aanvullende informatie worden de veranderingen in de structuur van de land- en tuinbouw in de periode 1984-1989 geanalyseerd. Daarnaast wordt een schets gegeven van de te verwachten ontwikkeling zonder landinrichting tot het jaar 2000. De totale oppervlakte van het gebied beslaat circa 13000 ha. Er zijn in dat gebied 777 agrarische bedrijven. De belangrijkste produktierichtingen zijn graasdierhouderij, intensieve veehouderij en boomteelt.

Noord-Brabant/Landbouw/Tuinbouw/Landinrichting/Graasdierhouderij/Intensieveveehouderij/Boomteelt/De Leyen

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Schrijver, R.A.M.

De land- en tuinbouw in De Leyen : een
landbouw-economische verkenning van twee
landinrichtingsgebieden in Noord-Brabant /
R.A.M. Schrijver. - Den Haag : Landbouw-Economisch Instituut
(LEI-DLO). - Ill., fig., tab. - (Mededeling /
Landbouw-Economisch Instituut, ISSN 0166-8129 ; 446)
ISBN 90-5242-126-9
NUGI 835
Trefw.: landbouw ; Noord-Brabant / tuinbouw ; Noord-Brabant.

Overname van de inhoud toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.

Inhoud

		Blz.
SAMENVATTING		5
1.	INLEIDING	9
	1.1 Achtergrond en doel van het onderzoek	9
	1.2 Algemene oriëntatie	10
	1.2.1 Ligging en gebiedsgrootte	10
	1.2.2 Korte schets van het gebied	10
	1.2.3 Ruimtelijk beleid	13
2.	ALGEMENE AGRARISCHE ONTWIKKELING	15
	2.1 Aantal bedrijven	15
	2.2 Grondgebruik en produktiesamenstelling	17
	2.3 Bedrijven, grond en produktie naar bedrijfstype	19
	2.4 Grondverkeer en bedrijfsoppervlakte	22
	2.5 Arbeidskrachten	24
	2.5.1 Omvang en samenstelling	24
	2.5.2 Leeftijd van de bedrijfshoofden en opvolgingssituatie	25
	2.6 Mestwetgeving	26
3.	POSITIE VAN DE LEYEN IN MIDDEN-BRABANT	30
4.	ONTWIKKELINGEN IN DE PRODUKTIETAKKEN	33
	4.1 Inleiding	33
	4.2 Graasdierhouderij	33
	4.2.1 Inleiding	33
	4.2.2 Kenmerken van bedrijven met graasdieren	33
	4.2.3 Ontwikkelingen in de hoeveelheid heffingsvrije melk	36
	4.2.4 Verkaveling op bedrijven met koeien	39
	4.2.5 Ruwvoersituatie in het gebied	40
	4.3 Akkerbouw	42
	4.4 Intensieve veehouderij	43
	4.5 Tuinbouw	45
	4.5.1 Inleiding	45
	4.5.2 Boomkwekerij	45
	4.5.3 Overig tuinbouw	46
5.	DEELGEBIEDEN	48
6.	BEDRIJFSOMVANG EN INKOMENSSITUATIE	52
	6.1 Bedrijfsomvang	52
	6.2 Inkomenssituatie	54

INHOUD (vervolg)

		Blz.
7.	TOEKOMSTIGE ONTWIKKELINGEN IN DE LAND- EN TUINBOUW ZONDER LANDINRICHTING	57
	7.1 Inleiding	57
	7.2 Graasdierhouderij	57
	7.3 Akkerbouw	58
	7.4 Intensieve veehouderij	59
	7.5 Tuinbouw	59
	7.5.1 Boomkwekerij	59
	7.5.2 Overig tuinbouw	61
	7.6 Gevolgen grondonttrekkingen	61
8.	SLOTBESCHOUWING	63
LITERATUUR		64
BIJLAGEN		65

Samenvatting

Het totale studiegebied van de De Leyen strekt zich uit van Tilburg in het westen tot Vught en Boxtel in het oosten en beslaat een oppervlak van circa 12000 ha. Het grootste deel bestaat uit dekzandgronden. Het landschap is een afwisselend geheel van beekdalen, klein- en grootschalige oude bouwlandcomplexen, jongere ontginningen en verspreid liggende dorpen en bossen.

Het ruimtelijk beleid geeft aan dat over het algemeen met meerdere belangen rekening dient te worden gehouden. Dit betekent dat herinrichting de meest aangewezen vorm van landinrichting wordt gevonden.

In totaal zijn er in 1989 in het studiegebied 777 agrarische bedrijven gevestigd. Het merendeel van deze bedrijven (68%) is groter dan 80 sbe en is voor het bestaan vrijwel zeker geheel of voor het grootste deel afhankelijk van land- en of tuinbouw. In de periode van 1984 tot 1989 is het aantal agrarische bedrijven slechts in geringe mate gedaald. Vooral het relatief grote aantal gestichte bedrijven lijkt hierbij van doorslaggevend belang te zijn geweest.

De oppervlakte cultuurgrond van alle bij het onderzoek betrokken bedrijven bedraagt zo'n 8090 ha. Daarvan bestaat 60% uit grasland en 30% uit voedergewassen voor de graasdierhouderij. Daarnaast bestaat 5% uit overig bouwland en 5% uit tuinbouwgrond.

De graasdierhouderij is dan ook de belangrijkste produktietak in het studiegebied met 42% van de produktieomvang. Van groot belang is ook de hokdierhouderij (30%). Ruim 20% van de produktie wordt verder ingenomen door de verschillende tuinbouwtakken, waarvan het belang zowel absoluut als relatief gezien steeds groter wordt.

Over het geheel genomen stagneerde in de beschouwde periode de economische groei van de agrarische produktie in het gebied. De superheffing op teveel geproduceerde melk en de regelgeving waarmee uitbreiding in de hokdierhouderij aan banden werd gelegd hebben daarop uiteraard een belangrijke invloed gehad. Het verschijnsel bleef daarom ook niet beperkt tot "De Leyen" maar trad bijvoorbeeld in heel Noord-Brabant op.

In De Leyen zijn twee hoofdgroepen en zeven bedrijfstypen onderscheiden. De indeling in hoofdgroepen heeft betrekking op de omvang. Er worden A-bedrijven onderscheiden met een omvang van 80 sbe of meer en B-bedrijven met een omvang van minder dan 80 sbe. Op de A-bedrijven is 93% van de totale produktie gelokaliseerd. De grootste goep A-bedrijven wordt gevormd door melkveebedrijven met een ligboxenstal (166 bedrijven), op de voet gevolgd door gespecialiseerde hokdierbedrijven (150 bedrijven). Van gemengde bedrijven en van melkveebedrijven met een grupstal komen elk ongeveer zestig voor. Verder zijn er twee tuinbouwtypen onderscheiden

met ieder in de orde van veertig bedrijven. De kleinste groep tenslotte bestaat uit "overige graasdierbedrijven", waarin veel meststierhouderijbedrijven zijn opgenomen. In de beschouwde periode is een verdere specialisatie van de produktie op bedrijven in één richting niet opgetreden. Wel was sprake van een verdergaande schaalvergroting, vooral bij grondgebonden bedrijfstypen.

Gemiddeld genomen werken op de A-bedrijven in De Leyen twee arbeidskrachten. Daarbij kunnen wel grote verschillen tussen bedrijfstypen worden geconstateerd. Op boomkwekerijbedrijven bijvoorbeeld werken gemiddeld bijna vijf arbeidskrachten, terwijl dat op de overige graasdierbedrijven niet veel meer dan één is. Het totale aantal arbeidskrachten nam tussen 1984 en 1989 nog iets toe.

De leeftijdsverdeling van de bedrijfshoofden laat zien dat er een vergrijzing gaande is. In samenhang daarmee zal in de toekomst op een relatief groter aantal bedrijven het opvolgingsvraagstuk aan de orde komen.

Op basis van de huidige mestnormen heeft 38% van de A-bedrijven een mestoverschot. Het gaat daarbij voornamelijk om hokdierbedrijven. Tegenover het totale mestoverschot in het gebied van 950 ton P_2O_5 staat een plaatsingsmogelijkheid in dezelfde orde van grootte op bedrijven die momenteel nog geen mestoverschot hebben.

In de jaren tachtig is de ontwikkeling in de graasdierhouderij direct beïnvloed door overheidsingrijpen. Per bedrijf met melkkoeien werd een produktieplafond vastgesteld. De handel in leveringsrechten heeft er in De Leyen toe geleid dat relatief meer melkquotum is ingeleverd dan gemiddeld in Nederland. Het aantal melkkoeien per bedrijf liep in De Leyen terug, waar dat in een aantal andere landinrichtingsgebieden niet het geval was.

Momenteel heeft 72% van de A-bedrijven met koeien een ligboxenstal; 82% van de koeien is in zo'n stal ondergebracht. De veedichtheid is op bedrijven met een ligboxenstal hoger dan op bedrijven met een grupstal. Hetzelfde gaat op voor de melkproduktie per koe. Dit betekent dat de eerste groep een intensievere bedrijfsvoering heeft. Dat komt ook tot uiting in de ruwvoervoorziening, waar het aantal bedrijven met een ruwvoertekort onder ligboxenstalbedrijven aanmerkelijker hoger ligt.

De verkavelingssituatie van melkveebedrijven in De Leyen is verre van optimaal. De helft heeft meer dan vier kavels. Verder heeft driekwart van de bedrijven te weinig grond aan huis om gedurende de zomermaanden de melkkoeien daar te kunnen weiden.

In de akkerbouw domineert de teelt van snijmais te behoeve van de graasdierhouderij. De teelt van dit gewas is in de afgelopen periode fors uitgebreid. Dat ging voornamelijk ten koste van grasland, zodat eigenlijk meer van een interne verschuiving in de voedervoorziening in de graasdierhouderij kan worden gesproken.

De produktie in de hokdierhouderij is de laatste jaren met 5% ingekrompen onder invloed van de mestwetgeving. Veruit het grootste deel bestaat uit varkenshouderij. In deze sector vol-

trokken zich ook de opvallendste veranderingen. In de varkensfokkerij was sprake van een duidelijke schaalvergroting, het aantal fokvarkens per A-bedrijf nam met liefst 41% toe. In de vleesvarkenssector was de groei in aantal dieren per bedrijf (15%) beduidend minder.

De belangrijkste tuinbouwtak in De Leyen is de boomkwekerij. Het centrum voor de boomkwekerij rond Haaren valt vrijwel volledig in het studiegebied. Het gaat daarbij om 36 grote kwekers met een gevarieerde produktie. De teelt van laan- en parkbomen neemt daarin een vooraanstaande positie in. Het is rond deze teelt dat zich de meeste problemen voordoen bij het vinden van geschikte grond. De overige tuinbouw bestaat voor het belangrijkste deel uit groenten in de open grond. De gehele tuinbouw in De Leyen maakte tussen 1984 en 1989 een sterke groei door. De relatieve betekenis ten opzichte van andere produktietakken is daardoor toegenomen.

In De Leyen zijn twee deelgebieden onderscheiden: oost en west. In het kader van de landinrichting worden ze afzonderlijk (maar wel gecoördineerd) in voorbereiding genomen. Wat betreft de produktiesamenstelling en structuur van de bedrijven lijken de beide deelgebieden veel op elkaar. Er zijn wel enkele verschillen die zich vooral manifesteren in het aandeel hokdier- en tuinbouwbedrijven.

De inkomenssituatie van een groot deel van de bedrijven in het studiegebied laat te wensen over. Op driekwart van de A-bedrijven verdienen de ondernemer en zijn/haar medewerkers minder dan de bruto-loonkosten van iemand met een minimuminkomen. Voor een belangrijk deel ligt de oorzaak in een te geringe bedrijfsomvang van deze bedrijven. In sommige gevallen speelt echter ook de produktiviteit een rol. Op melkveehouderijbedrijven en op intensieve veehouderijbedrijven blijft die achter bij het Nederlandse gemiddelde.

De toekomstperspectieven zijn het gunstigst in de tuinbouw, met name in de boomkwekerij. Verwacht wordt dat het aantal bedrijven met boomkwekerij verder zal toenemen. In de graasdierhouderij en in de intensieve veehouderij zijn de vooruitzichten minder gunstig. Verwacht wordt dat de totale economische produktiewaarde in de graasdierhouderij verder zal afnemen, is het niet door een verdere aanscherping van het quoteringsbeleid dan toch zeker door een daling van de melkprijs. Om de inkomenspositie op peil te houden ligt een verdere schaalvergroting van de bedrijven voor de hand. Het aantal melkveehouderijbedrijven zal dan verder afnemen. Naar verwachting kunnen de gevolgen van dat proces door natuurlijke afvloeiing worden opgevangen. Evenals de graasdierhouderij krijgen de intensieve veehouderij en de tuinbouw in Nederland in toenemende mate te maken met beperkende randvoorwaarden vanuit de milieuwetgeving. Deze ongunstige locatiefactoren in internationaal opzicht (in andere Europese landen is de druk vanuit de landbouw op het milieu nog niet zo groot) zullen in de intensieve veehouderij de gunstige mogelijk overtreffen en

het is dan ook de vraag of de totale produktie op het huidige niveau kan worden gehandhaafd. Aangezien de schaalvergroting doorgaat zal het aantal hokdierbedrijven verminderen.

Het areaal cultuurgrond zal rond de eeuwwisseling naar verwachting met ongeveer 600 ha zijn verminderd. Er is dan zo'n 7500 ha over. De druk op de grondmarkt zal dan ook groot blijven, wat er is in een grote grondbehoefte vanuit de agrarische sector zelf en vanuit andere functies van het gebied.

Samenvattend kan worden gesteld dat door de toekomstige ontwikkelingen talrijke knelpunten van structurele aard zullen ontstaan. Een goede inrichting van het gebied kan daarbij de nadelige gevolgen van veel knelpunten verminderen of wegnemen.

1. Inleiding 1)

1.1 Achtergrond en doel van het onderzoek

Een aantal afdelingen van de Noordbrabantse Christelijke Boerenbond (NCB) heeft in 1986 een verzoek om landinrichting ingediend bij de minister van Landbouw en Visserij voor het gebied De Leyen. Een slechte verkavelingssituatie en de behoefte aan verbetering van de ontsluiting en waterbeheersing liggen ten grondslag aan het indienen van het verzoek. In verband met de grootte van het gebied waarop het verzoek betrekking heeft, is het gebied gesplitst in een oostelijk en westelijk deel. In 1989 is het gebied De Leyen-Oost op het voorbereidingsschema voor landinrichting geplaatst en in 1990 het gebied De Leyen-West.

Ten behoeve van de projecten zal een landbouwstructuuradvies worden opgesteld. Hierin zal aandacht worden besteed aan de wensen die vanuit de land- en tuinbouw aan de inrichting van de gebieden worden gesteld. Onder meer in het kader daarvan heeft de Landinrichtingsdienst het Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO) verzocht een onderzoek in te stellen naar de ontwikkeling van de land- en tuinbouw in deze gebieden.

Zowel gezien de onzekerheid ten aanzien van de toekomstige ontwikkelingen in de land- en tuinbouw zelf als in verband met de te verwachte veranderingen in de functies van delen van het gebied is niet alleen informatie nodig voor het opstellen van het landbouw structuuradvies maar zal ook bij de verdere planvorming informatie over de land- en tuinbouw en analyses van mogelijke ontwikkelingen nodig zijn.

In dit rapport zal een beeld worden geschetst van de land- en tuinbouw in de periode 1984-1989 voor het totale gebied van "De Leyen". De ontwikkelingen in De Leyen zullen waar nodig worden afgezet tegen die in Noord-Brabant. Ook wordt aandacht geschonken aan mogelijke ontwikkelingen tot het jaar 2000, wanneer geen landinrichting zou worden uitgevoerd. Omdat de kwantitative invulling hiervan plaatsvindt in een latere fase met behulp van een nog te ontwikkelen rekenmodel zal deze schets van mogelijke toekomstige ontwikkelingen hoofdzakelijk kwalitatief van aard zijn. De beschikbare rekenmodellen zijn niet geschikt om verschillende scenario's voor toekomstige ontwikkelingen in de gewenste detaillering door te rekenen. Daarom zal in een vervolgstudie een daarop toegespitst rekenmodel worden opgezet.

---

1) De informatie in dit hoofdstuk is voor een groot deel ontleend aan de nota's Overwegingen en Uitgangspunten voor de landinrichtingsgebieden De Leyen-Oost en De Leyen-West van de Centrale Landinrichtingscommissie (LNV, 1989/1990).

Bij de studie is hoofdzakelijk gebruik gemaakt van gegevens uit de landbouwtellingen van 1984 en 1989. De beschrijving richt zich op het totaal van de bij de landbouwtelling geregistreerde bedrijven in het gebied, waarbij de bedrijven zullen worden onderscheiden in twee categorieën naar bedrijfsomvang. Daarbij zal onder meer de bij het bedrijfseconomisch onderzoek van het LEI gebruikelijke grens van circa 80 sbe 1) worden gehanteerd.

1.2 Algemene oriëntatie

1.2.1 Ligging en gebiedsgrootte

Het totale gebied De Leyen strekt zich uit van Tilburg in het westen tot Vught en Boxtel in het oosten en beslaat een oppervlakte van circa 12000 ha. De Leyen-West (6050 ha) is ongeveer even groot als De Leyen-Oost (6100 ha). De begrenzing van de gebieden is aangegeven in figuur 1.1. Het totale gebied ligt in elf gemeenten: Berkel-Enschot, Boxtel, Esch, Drunen, Helvoirt, Haaren, Loon op Zand, Oisterwijk, Udenhout, Vught en Tilburg. De totale oppervlakte cultuurgrond bedraagt 8086 ha.

1.2.2 Korte schets van het gebied

Het gebied ligt in de Centrale Brabantse slenk en wordt gevormd door twee van oost naar west lopende dekzandruggen met daar tussenin een lemige dekzandvlakte. Op de noordelijke dekzandrug liggen de stuifduincomplexen van de Loonsche en Drunensche Duinen en Vughtse Heide. Op de zuidelijke rug liggen het Oisterwijkse Vennencomplex en de vennen en stuifduinen van de Kampinasche Heide. De dekzandvlakte heeft weinig reliëf en helt licht af in noordoostelijke richting. In de vlakte is een aantal beekdalen licht ingesneden, waarbij plaatselijk veen is gevormd. Het zuidelijk deel watert op natuurlijke wijze af via enkele bekenstelsels op de Dommel. Het noordelijk deel via een stelsel van gegraven Leijen, naar het afwateringskanaal 's-Hertogenbosch-Drongelen.

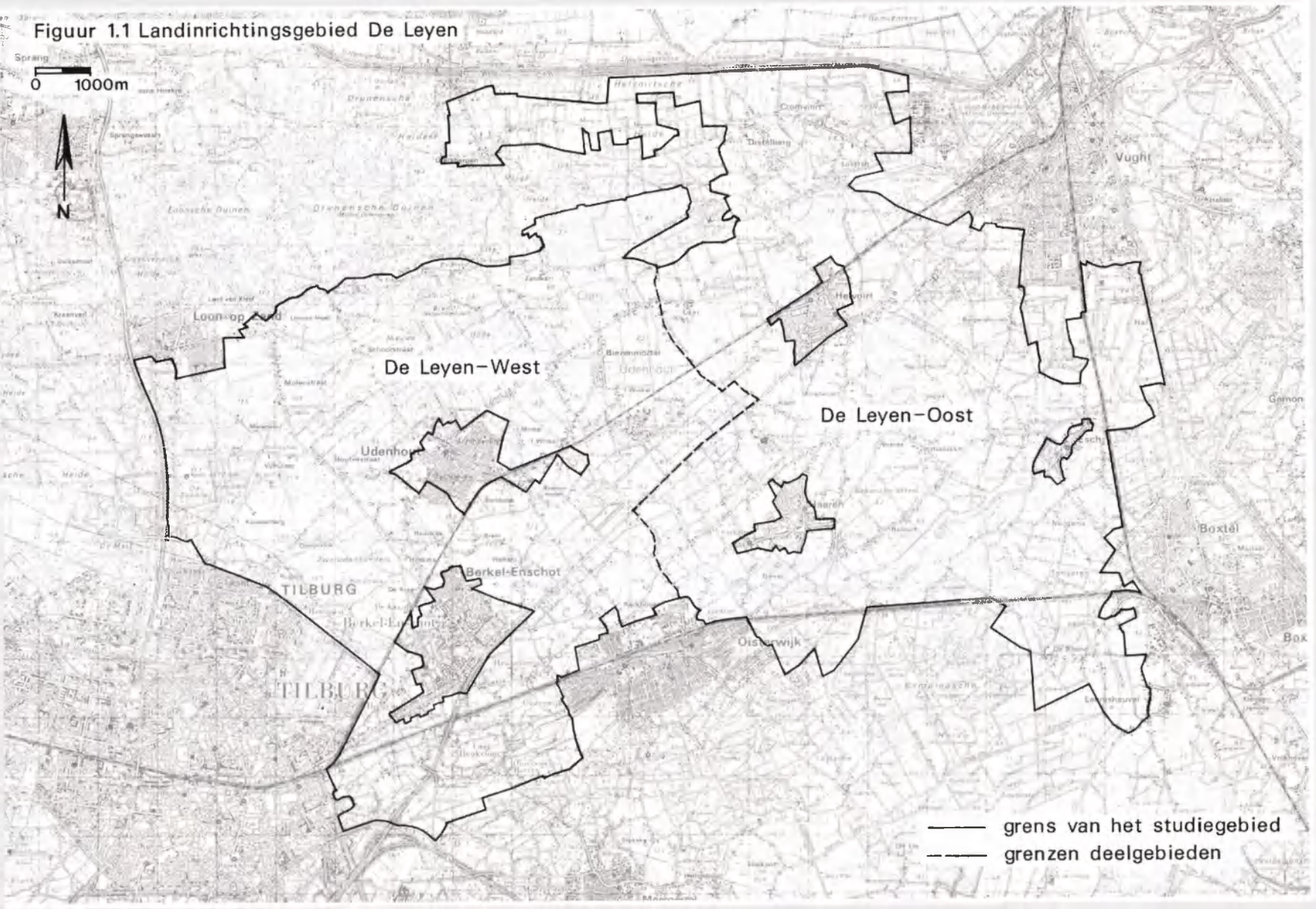
In het gebied komt een relatief grote oppervlakte hogere enkeerdgronden (oud-akkercomplex) voor. De jongere ontginningsgronden bestaan vooral uit humuspodzolen. In de beekdalen komen overwegend beekeerdgronden voor. Ten aanzien van de waterbeheersing zijn er natte en droge delen te onderscheiden. Die natte delen (10% in de Leyen-West en circa 20% in de Leyen-Oost) liggen vooral in de beekdalen. De drogere gronden maken in de Leyen-Oost circa 30% uit van het totaal en 12% in de Leyen-West. De overige grond heeft een matige diepe grondwaterstand.

Het landschap van het gebied de Leyen is een afwisselend geheel van beekdalen, klein en grootschalige oude bouwlandcomplex-

---

1) Zie voor begripsomschrijving bijlage 1.

Figuur 1.1 Landinrichtingsgebied De Leyen

en, jongere ontginningen en verspreid liggende dorpen en bossen. In de omgeving van Vught ligt een aantal landgoederen. De stedelijke invloeden vanuit Tilburg, Boxtel en Vught zijn duidelijk in het landschap aanwezig.

Het gebied wordt doorsneden door de autoweg van Tilburg naar 's-Hertogenbosch en door drie spoorlijnen. De ontsluiting van het gebied vindt plaats door een dicht stelsel van verharde en onverharde wegen. De constructie van een aantal plattelandswegen is echter niet berekend op het huidige zware landbouwverkeer. Een aantal bedrijven is alleen via een halfverharde of onverharde weg bereikbaar, evenals een aantal grotere veldkavelgebieden. De eerder genoemde rijksweg vormt een belangrijk knelpunt in de verkaveling door over- en weergebruik, het daarmee samenhangende grote aantal kruisingen en het mede gebruik van de weg door het langzame landbouwverkeer. Voor het overige vertoont de verkaveling ook gebreken door versnippering, onvoldoende grond bij de bedrijfsgebouwen en een onregelmatige vorm van percelen.

1.2.3 Ruimtelijk beleid

De hoofdlijnen van het ruimtelijk beleid worden vastgesteld op landelijk niveau. Grote delen van het gebied De Leyen zijn in de structuurschets landelijke gebieden aangegeven met zone C. Dit betekent dat naast landbouw andere belangen een rol spelen en dat waar mogelijk diverse functies met elkaar kunnen worden verweven. Het gebied komt volgens het structuurschema landinrichting in aanmerking voor herinrichting of ruilverkaveling. Een deel van de Leyen-Oost tussen Vught en Boxtel maakt deel uit van een grote landschapseenheid in het structuurschema Natuur- en landschapsbehoud. Verder zijn hierin enkele beekdalen als zeer waardevol aangemerkt. Het structuurschema Openluchtrecreatie wijst enkele delen van het gebied aan als een zone voor de ontwikkeling van recreatiegebieden. Het hele gebied komt in aanmerking voor recreatief medegebruik. Het structuurschema Verkeer en Vervoer geeft aan dat de rijksweg van Tilburg naar 's-Hertogenbosch volgens het bestaande tracé wordt omgevormd tot autoweg. In het meerjarenplan Bosbouw worden twee boslocaties aangegeven van minimaal 100 ha en wordt verder gepleit voor de aanleg van kleinere boselementen.

Op provinciaal niveau worden de landelijke hoofdlijnen verder uitgewerkt in streekplannen. Deze plannen zijn voor de landinrichting in het gebied van groot belang aangezien het landinrichtingsbeleid overeenkomstig de functies die in het kader van de ruimtelijke ordening zijn vastgesteld dient te worden uitgevoerd.

In de praktijk betekent dit dat landinrichtingsplannen worden getoetst aan het streekplan. De gemeentelijke bestemmingsplannen dienen in overeenstemming te zijn of te worden gebracht met het landinrichtingsplan.

Het streekplan Midden- en Oost-Brabant dat in 1978 werd vastgesteld, met partiële herzieningen in 1982 en 1987 vigeert

in het hele gebied De Leyen. In het westelijk deel van De Leyen is 55% en in het oostelijk deel 35% aangeduid als agrarisch gebied. De agrarische functie moet hier worden behouden en zo mogelijk versterkt. In De Leyen-Oost is 48% en in De Leyen-West 25% aangemerkt als agrarisch gebied met landschappelijk en/of cultuurhistorische waarden. Enerzijds moet de landbouw hier goed kunnen functioneren terwijl anderzijds bescherming van landschappelijke of cultuurhistorische waarden grote zorg verdient. Soms kan in dergelijke gebieden toepassing van de Relatienota worden overwogen. Slechts een beperkt deel van De Leyen is agrarisch gebied met natuurwaarden (7% in oost en 1% in west). In het oostelijk deel is verder 10% en in het westelijk deel 19% aangeduid als bos- of natuurgebied.

Verder zijn in het streekplan enkele stadsregionale ontwikkelingszones aangeduid. De voortgaande verstedelijking dient zich daar te bundelen. Tussen de stadsregio zijn bufferzones aangegeven die open dienen te blijven. De recreatieve uitstraling van de steden wordt opgevangen in enkele stadsregionale uitloopgebieden. Enkele beekdalen zijn als "landschappelijk te ontwikkelen zone" aangegeven. Concretisering kan tot stand komen in het kader van de landinrichting. Gedeputeerden Staten heeft in 1987 een uitwerkingsplan Militaire terreinen vastgesteld, waarin wordt voorgesteld om 284 ha van de Loonsche en Drunensche Duinen, samen met het bestaande terrein te Distelberg (circa 80 ha) als overig oefenterrein in te richten. De rest van het gebied kan dan aan het militaire gebruik worden onttrokken.

Overigens moet worden opgemerkt dat het ruimtelijk beleid met betrekking tot "De Leyen" thans sterk in beweging is. Op Rijksniveau kunnen worden genoemd de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening (Extra); de Structuurnota Landbouw; het Natuurbeleidsplan en het Structuurschema Landbouw, Natuur en Openluchtrecreatie. Op provinciaal niveau is het streekplan Noord-Brabant van belang. De provincie Noord-Brabant heeft aangekondigd voor het gebied "De Leyen" een uitwerkingsplan van het (nog in ontwikkeling zijnde) streekplan te zullen maken. De betekenis hiervan voor De Leyen is nog niet duidelijk, maar het is aan te nemen dat in sommige delen van het gebied meer dan voorheen prioriteit zal worden gelegd bij andere functies dan de landbouw.

2. Algemene agrarische ontwikkeling

2.1 Aantal bedrijven

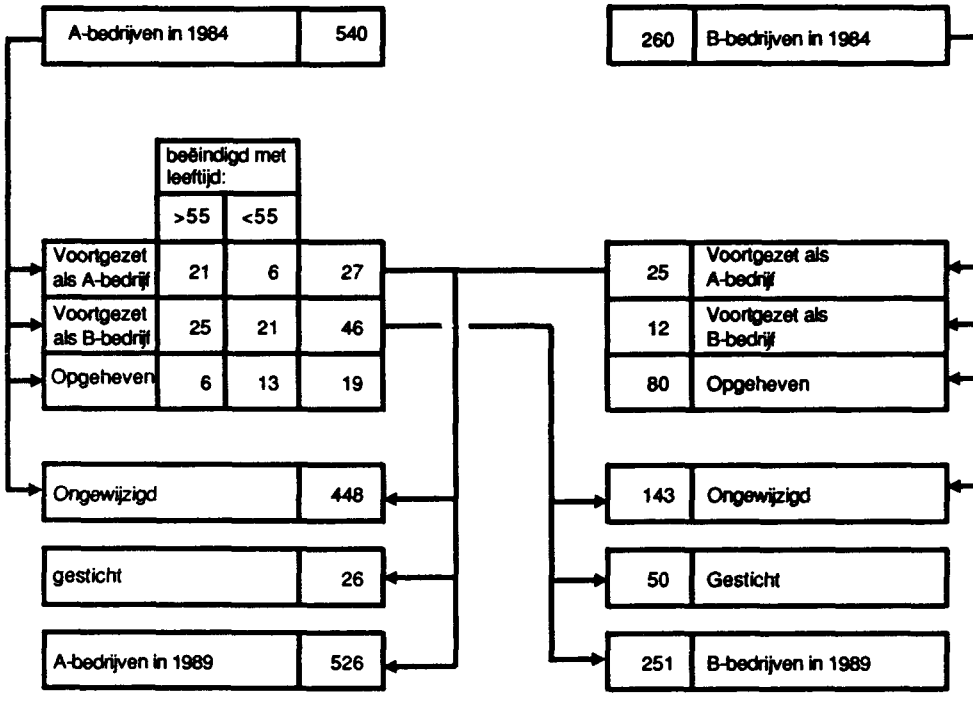
In 1989 waren er in het studiegebied 777 agrarische bedrijven. Het betreft bedrijven met een produktieomvang van meer dan 10 sbe 1) en met de bedrijfsgebouwen in het studiegebied. Deze bedrijven zijn in deze studie onderverdeeld in grote en kleine. De grens tussen grote en kleine bedrijven is hier getrokken bij 80 sbe, overeenkomend met de ondergrens in het LEI-boekhoudnet. In het algemeen kan worden gesteld dat op het gros van de kleine bedrijven het bedrijfshoofd een nevenberoep heeft of rustend is. Op de grote bedrijven daarentegen is land- en/of tuinbouw overwegend het hoofdberoep van het bedrijfshoofd. In het studiegebied De Leyen behoorde in 1989 32% tot de groep van kleine bedrijven. Ten opzichte van 1984 is hierin nauwelijks enige verschuiving opgetreden. Landelijk zit in 1989 ongeveer 33% van de bedrijven onder de grens van 80 sbe en dat is 2% lager dan in 1984. Ook binnen de hiervoor omschreven groepen kan onderscheid worden gemaakt tussen grotere en kleinere bedrijven. Om verwarring te voorkomen zullen bedrijven die 80 sbe of meer hebben in het vervolg worden aangeduid als A-bedrijven en bedrijven die kleiner zijn dan 80 sbe als B-bedrijven.

Het aantal agrarische bedrijven verminderde in De Leyen tussen 1984 en 1989 met 23, hetgeen neerkomt op nog geen 0,6% per jaar. In Noord-Brabant verminderde het aantal bedrijven in de periode 1984-1989 met 0,9% per jaar. In de periode van 1979 tot 1984 lag dat in dezelfde orde. Landelijk gezien liep het aantal bedrijven sneller terug, namelijk met 1,6% per jaar. De afname van het aantal bedrijven wordt bepaald door de verhouding tussen het aantal bedrijfshoofden dat het beroep beëindigt en het aantal bedrijfshoofden dat een bedrijf begint door overname of anderzins. Op het eerste is vooral de leeftijd van de bedrijfshoofden, dus eigenlijk de leeftijdsopbouw in het gebied van invloed. Bij toetreding van bedrijfshoofden spelen naast leeftijd vooral de bedrijfsomvang en toekomstperspectieven een rol. Figuur 2.1 gaat nader in op de vermindering van het aantal bedrijven in De Leyen en op de achtergronden daarvan.

In De Leyen lijkt vooral het relatief grote aantal gestichte bedrijven van doorslaggevend belang te zijn geweest voor de geringe afname van het aantal bedrijven. Via de groep B-bedrijven zijn in De Leyen de afgelopen jaren veel rustende agrariërs afgevloeid. Twee derde deel van de gestichte bedrijven is echter kleiner dan 80 sbe. Hierdoor is ook de afname van het aantal B-bedrijven beperkt gebleven. Verder was het beëindigingspercentage

---

1) Zie bijlage 1 voor begripsomschrijving.

Figuur 2.1 Veranderingen in het aantal grote en kleine bedrijven

onder jongere bedrijfshoofden van A-bedrijven relatief hoog (7%). Voor een deel werd dit veroorzaakt door tegenvallende resultaten in de intensieve veehouderijsector in de afgelopen jaren en wellicht ook door de belemmeringen in het kader van de mestwetgeving in die sector: bijna 60% van opgeheven bedrijven was voornamelijk op intensieve veehouderij gericht.

2.2 Grondgebruik en produktiesamenstelling

Momenteel beslaat de oppervlakte cultuurgrond van alle bedrijven met een omvang van meer dan 10 sbe circa 8090 ha gemeten maat. De kadastrale oppervlakte van deze bedrijven is 100 ha meer. In het vervolg wordt de oppervlakte gemeten maat in beschouwing genomen, tenzij anders wordt vermeld. Het gaat daarbij om de grond die in gebruik is bij in het onderzoek betrokken bedrijven (criterium: hoofdbedrijfsgebouwen in het studiegebied). De grond is dus in eigendom of in pacht bij de gebruiker. Deze oppervlakte is niet exact gelijk aan de in het gebied gelegen cultuurgrond. In de eerste plaats is er cultuurgrond in gebruik bij niet geregistreerden. Verder kunnen in het gebied wonende geregistreerden elders meer of minder grond hebben dan daarbuiten wonende geregistreerden in het studiegebied hebben.

Tabel 2.1 Grondgebruik in ha

Grondgebruik	A-bedrijven		B-bedrijven		Alle bedrijven	
	1984	1989	1984	1989	1984	1989
Grasland	4853	4153	794	789	5647	4924
Voedergewassen	1426	2040	454	454	1880	2494
Bouwland *)	71	206	47	52	118	258
Tuinbouwgrond	360	403	21	7	381	410
wv. boomkwekerij	189	231	5	3	194	234
Tot. cultuurgrond	6710	6784	1316	1302	8026	8086

*) Exclusief voedergewassen, inclusief braakland.

Ongeveer 60% van de oppervlakte cultuurgrond bestaat uit grasland, in 1984 was dat nog 70%. Daar staat tegenover dat het aandeel van de voedergewassen in de totale cultuurgrond werd uitgebreid van 23% naar ruim 30%, zodat globaal nog steeds ongeveer 90% van de beschikbare cultuurgrond in gebruik is voor de graasdierhouderij. Ongeveer 5% is in gebruik als tuinbouwgrond. Zowel het areaal overig bouwland als het areaal tuinbouwgrond werd de afgelopen periode absoluut gezien uitgebreid. Het areaal overig

bouwland is zelfs meer dan verdubbeld. Die uitbreiding heeft zich vooral op graasdierhouderijbedrijven zonder koeien en op gemengde bedrijven gemanifesteerd. Waarschijnlijk is de vraag naar ruwvoer van deze bedrijven onder invloed van de superheffing afgenomen. Verschuivingen in het grondgebruik deden zich hoofdzakelijk voor op de A-bedrijven.

De graasdierhouderij en de intensieve veehouderij zijn in de Leyen de belangrijkste produktietakken met respectievelijk 42% en 30% van de totale produktieomvang. Daarnaast wordt ruim 20% van de produktie ingenomen door de verschillende tuinbouwtakken, waarvan 14% door meerjarige teelten. De akkerbouw heeft slechts een aandeel van 7% in het geheel en dat is bovendien voor het grootste deel snijmais ten behoeve van de graasdierhouderij.

In tabel 2.2 is weergegeven hoe de produktie is verdeeld over A- en B-bedrijven. Op B-bedrijven komt duidelijk minder tuinbouw voor en naar verhouding meer akkerbouw. Aangezien nog steeds een groot deel van de akkerbouw op deze bedrijven uit voedergewassen bestaat en de veebezetting laag is (1,5 gve per ha grasland en voedergewassen) kan worden vastgesteld dat verkoop van ruwvoergewassen voor een aantal van deze bedrijven een belangrijke bron van inkomsten vormt.

Tabel 2.2 Produktiesamenstelling naar bedrijfsomvang in 1989 (sbe)

Produktietak	A-bedrijven		B-bedrijven		Alle bedrijven	
	sbe	%	sbe	%	sbe	%
Graasdierhoud.	48652	41	4238	51	52890	42
Akkerbouw	6942	6	1557	19	8499	7
Int. veehoud.	36048	30	2222	26	38270	30
Meerj. tuinb.	16829	14	274	3	17103	14
Ov. tuinbouw	9730	9	99	1	9829	8
Totaal	118201	100	8390	100	126591	100

De omvang van de agrarische produktie gemeten in sbe nam de afgelopen periode gerekend over alle bedrijven met bijna 1% per jaar af. De gemiddelde produktiviteit per ha of per arbeidsjaareenheid daalde ongeveer even snel. Daarbij dient wel te worden opgemerkt dat deze berekeningen gebaseerd zijn op normatieve gegevens. De werkelijke groei van de agrarische produktie kan daarvan iets afwijken. Ook in de provincie Noord-Brabant stagneerde de economische groei. Met de invoering van de superheffing is het aantal dieren in de graasdierhouderij flink teruggelopen. In deze sector trad dan ook de grootste daling op (tabel 2.4). In tabel

2.3 is te zien dat de graasdierhouderij in Noord-Brabant een wat minder prominente plaats inneemt dan in De Leyen. Het geringe verschil in economische groei kan hiermee worden verklaard.

In tabel 2.4 komt de inkrimping van de graasdierhouderij nog eens duidelijk tot uiting. De groei in de akkerbouw ligt voor een groot deel in de verschuiving, die in de ruwvoerverbouw is opgetreden, van grasland naar snijmais. De inkrimping in de graandierhouderij wordt hierdoor wel enigszins vertekend, want snijmais staat immers ten dienste van deze sector. Indien beide sectoren bij elkaar worden genomen dan resulteert dit in een nettoinkrimping van 13% over de afgelopen vijf jaar. Verder valt op dat op B-bedrijven beduidend minder tuinbouw voorkomt. Een aannemelijke verklaring voor dit fenomeen is dat een aantal B-bedrijven met tuinbouw is opgeschoven naar de groep van A-bedrijven, terwijl een geringer aantal B-bedrijven met tuinbouw werd gesticht. Hetzelfde verhaal gaat op voor de intensieve veehouderij.

Tabel 2.3 Samenstelling van de produktie in procenten van de totale omvang in De Leyen en in Noord-Brabant in 1989 (alle bedrijven)

Produktietak	De Leyen	Noord-Brabant
Graasdierhouderij	42	35
Akkerbouw	7	12
Intensieve veehouderij	30	29
Tuinbouw	21	24
Totaal	100	100

Tabel 2.4 Produktieomvang in 1989 in procenten van 1984

Produktietak	A-bedr.	B-bedr.	Alle bedr.
Graasdierhouderij	82	100	84
Akkerbouw	127	114	118
Intensieve veehouderij	96	75	95
Meerjarige tuinbouw	125	68	123
Overig tuinbouw	126	30	122
Alle takken	97	86	96

2.3 Bedrijven, grond en produktie naar bedrijfstype

De A-bedrijven zijn naar zeven typen onderscheiden (zie tabel 2.5). Op deze manier is getracht groepen samen te stellen

Tabel 2.5 Aantal bedrijven en produktiesamenstelling naar type in 1989 in procenten van het gebiedstotaal

Type bedrijf	Aantal bedrijven	Aandeel per produktietak in procenten					
		akkerbouw	graas. dier	int. veeh.	boomkw. + fruit	overig tuinb.	alle takken
Melkv.-ligbox	166	33	59	8	0	0	29
Melkv.-grup	58	8	13	1	0	0	7
Ov. graasdier *)	18	7	3	1	0	0	2
Boomkwekerij	36	0	0	0	88	14	13
Ov. tuinbouw	39	1	0	0	6	79	7
Hokdier	150	18	3	70	1	0	24
Gemengd	59	15	12	15	3	6	11
A-bedrijven	526	82	92	94	98	99	93
B-bedrijven	251	18	8	6	2	1	7
Totaal	777	100	100	100	100	100	100

*) Inclusief bouwland.

waarin zich bedrijven bevinden die onderling sterke overeenkomsten vertonen in produktiesamenstelling en die daardoor vaak ook wat betreft bedrijfsvoering op elkaar lijken. De indeling is echter wel zodaning gekozen dat er in een groep voldoende bedrijven aanwezig zijn. Daardoor is bijvoorbeeld de groep van overige tuinbouwbedrijven niet homogeen van samenstelling.

De gespecialiseerde melkveebedrijven met een ligboxenstal vormen de grootste groep, op de voet gevolgd door gespecialiseerde hokdierbedrijven. Uit de tabel is af te leiden dat alle produktietakken met uitzondering van akkerbouw in vrij hoge mate zijn geconcentreerd bij bedrijven die in de betreffende tak zijn gespecialiseerd.

De gespecialiseerde melkveebedrijven met een ligboxenstal en die met een grupstal ontlopen elkaar niet veel wat de gemiddelde produktiesamenstelling aangaat. Beide hebben naast graasdierhouderij (circa 84%) naar verhouding ongeveer evenveel akkerbouw en intensieve veehouderij. De akkerbouw bestaat hier zoals reeds eerder gememoreerd bijna volledig uit snijmais. De overige graasdierhouderijbedrijven hebben naar verhouding een veel groter aandeel in de akkerbouw dan de twee hiervoor genoemde bedrijfstypen. De boomkwekerijbedrijven hebben naast boomkwekerij en fruitteelt (92%) nog wat glastuinbouw. Op de overige tuinbouwbedrijven bestaat de produktie voor bijna 60% uit éénjarige opengrondstuinbouwgewassen (voornamelijk opengrondsgroente), 30% is glastuinbouw en meer dan 10% is fruitteelt of boomkwekerij. De hokdier-

bedrijven hebben naast intensieve veehouderij (bijna 90%) graasdierhouderij (6%) en akkerbouw (5%). De gemengde bedrijven tenslotte hebben vooral een combinatie van graasdierhouderij (45%) en intensieve veehouderij (39%).

Op de B-bedrijven komt nauwelijks tuinbouw voor. Zij hebben zich vooral geprofileerd in de graasdierhouderij, waarbij het accent ligt op het houden van jongvee en mestvee. Ook intensieve veehouderij en de teelt van voedergewassen vormen een belangrijke bron van inkomsten voor deze bedrijven.

Tabel 2.6 Mutaties per bedrijfstype tussen 1984 en 1989 (A-bedrijven)

Bedrijfstype	Aard van de mutatie			
	in procenten van 1984		in procenten van 1989	
	verdwenen of naar B	naar ander type	van ander type	gesticht of van B
Melkvee-ligboxstal	5	8	4	2
Melkvee-grupstal	19	17	2	3
Overig graasdier *)	20	10	44	17
Boomkwekerij	10	3	6	22
Overig tuinbouw	3	9	5	23
Hokdier	18	6	9	13
Gemengd	15	35	49	5
Alle typen	12	12	12	10

*) Inclusief bouwland.

De totale produktie is voornamelijk geconcentreerd bij de A-bedrijven. De B-bedrijven hebben met 32% van het aantal bedrijven slechts 7% van de totale produktieomvang. De verschuivingen tussen bedrijfstypen die in de beschouwde periode plaatsvonden zijn weergegeven in tabel 2.6. Daaruit kan worden opgemaakt dat een overwegende tendens tot specialisatie thans in De Leyen niet meer bestaat. Naar verhouding zijn veel gemengde en overwegend graasdier- en bouwlandbedrijven bij bedrijfstypewisselingen betrokken. Deze typen zijn daarvoor ook gevoeliger. Van de melkveehouderijbedrijven met een grupstal heeft in de afgelopen periode 6% een ligboxenstal gebouwd. Gespecialiseerde melkveehouderijbedrijven met een ligboxenstal en tuinbouwbedrijven zijn relatief weinig betrokken bij opheffingen of typewisselingen. Bovendien zijn in de afgelopen periode relatief veel tuinbouwbedrijven gesticht of uit de groep van B-bedrijven gekomen.

2.4 Grondverkeer en bedrijfsoppervlakte

In De Leyen is in de periode van 1984 tot 1989 circa 17% van de grond van gebruiker gewisseld bij overdracht, opheffing of verkleining van bedrijven. Bedrijfsvergrotingen door grondtransacties met bedrijven buiten het studiegebied zijn niet bij dit percentage inbegrepen en gronden die in de beschouwde periode meerdere malen van gebruiker wisselden, zijn slechts één keer geteld. In vergelijking met een aantal andere landinrichtingsgebieden die in het recente verleden in voorbereiding werden genomen is er in De Leyen relatief weinig grond betrokken bij bedrijfsoverdrachten. Daarentegen is er meer grondverkeer op de "vrije" markt (dat wil zeggen buiten de familiekring) dan in sommige andere gebieden en waarschijnlijk ook meer dan gebruikelijk was in de periode voor invoering van de superheffing.

Tabel 2.7 Grondverkeer 1984-1989 (alle bedrijven, op basis van gebruikersregistratie

	Oppervlakte (ha)	Procenten
Oppervlakte cultuurgrond 1984	8026	100,0
Vrijkomend areaal via:		
bedrijfsoverdracht	410	5,1
opheffing	429	5,3
bedrijfsverkleining	550	6,9
Oppervlakte die niet van gebruiker wisselde:	6637	82,7
Toename areaal via:		
bedrijfsoverdracht	410	5,1
stichting	306	3,8
bedrijfsvergroting	733	9,1
Oppervlakte cultuurgrond 1989	8086	100,7

Bijna de helft van de bedrijfsverkleiningen kwam voor rekening van de B-bedrijven of van A-bedrijven die overgingen naar de groep van B-bedrijven.

In totaal hebben 235 A-bedrijven hun bedrijf met gemiddeld bijna drie hectare weten te vergroten. Sterk grondgebonden bedrijfstypen (graasdierhouderij, boomkwekerij) waren daarin het meest actief, 50 tot 60% van deze bedrijven breidde uit. Toch heeft ook bijvoorbeeld 30% van de hokdierbedrijven grond aangetrokken, hoewel het effect daarvan (gemiddeld 2 ha) voor hun mestafzet gering moet worden geacht. Van de B-bedrijven trok 22% grond aan, daarbij ging het gemiddeld om niet meer dan één ha. Bedrijfsverkleining vond plaats op bijna 200 bedrijven (circa 25% van het totaal aantal bedrijven in 1989) met gemiddeld onge-

Tabel 2.8 Aantal bedrijven naar oppervlakte

Bedrijfsoppervlakte	A-bedrijven		B-bedrijven		Alle bedrijven	
	1984	1989	1984	1989	1984	1989
< 5 ha	128	133	142	132	270	265
5 - 10 ha	100	92	88	89	188	181
10 - 15 ha	113	107	25	23	138	130
15 - 20 ha	104	81	2	5	106	86
20 - 30 ha	78	88	3	2	81	90
30 - 40 ha	11	19	0	0	11	19
> = 40 ha	6	6	0	0	6	6
Totaal	540	526	260	251	800	777

Tabel 2.9 Oppervlakte van de A-bedrijven naar bedrijfstype

Bedrijfstype	Aant. bedr. naar ha/bedrijf in '89				Ha/bedrijf	
	< 10	10-20	> = 20	totaal	1984	1989
Melkveeh. ligb.	8	85	73	166	19,5	20,3
Melkveeh. grup.	7	37	14	58	14,3	16,2
Ov. graasdier *)	2	10	6	18	12,7	18,4
Boomkwekerij	31	2	3	36	6,6	6,9
Ov. tuinbouw	34	5	0	39	7,0	7,9
Hokdier	123	26	1	150	5,7	5,7
Gemengd	20	23	16	59	12,3	14,9
Alle typen	225	188	113	526	12,8	13,1

*) Inclusief bouwland.

veer 2,5 ha. Vooral een relatief groot aantal gemengde bedrijven en overige tuinbouwbedrijven stootte grond af. Een verklaring daarvoor is onder andere dat een deel van deze bedrijven intensieve teelten is gaan toepassen.

Uit tabel 2.8 is af te leiden dat er sprake is geweest van een verdere schaalvergroting in het gebied. Tabel 2.8 laat een toename zien van het aantal bedrijven met meer dan 20 ha en een afname van het aantal bedrijven met minder dan 20 ha. Dit totaal beeld geeft echter geen goed inzicht in de onderliggende processen. Het is een netto-resultaat van vergrotingen, en bedrijfsstichtingen enerzijds en van verkleiningen en bedrijfsopheffingen anderzijds. Vooral in de klasse van 10 tot 20 ha is een fors aantal bedrijven gegroeid. In deze klasse zijn echter ook de meeste

bedrijven ingekrompen. De meeste opheffingen in de groep van A-bedrijven kwamen voor beneden de 15 ha (86%). Ook binnen de groep van B-bedrijven verdwenen vooral de kleinsten (meer dan 70% was kleiner dan 5 ha). Daar staat tegenover dat van de bedrijven die gesticht werden ongeveer dezelfde percentages in genoemde klassen terecht kwamen. Tabel 2.9 laat zien dat de gemiddelde oppervlakte het meest is toegenomen op niet zo sterk gespecialiseerde bedrijfstypen (overig graasdier en bouwland en gemengde bedrijven). Verder valt op dat de gemiddelde groei op A-melkveebedrijven met een grupstal groter is geweest dan op A-melkveebedrijven met een ligboxenstal.

Voor een belangrijk deel werd dat verschil veroorzaakt doordat vooral veel kleinere grupstalbedrijven uit deze groep verdwenen, door opheffing of overgang naar een ander bedrijfstype. Naar verhouding zijn echter ook meer bedrijven met een ligboxenstal ingekrompen, bovendien was de gemiddelde oppervlakte waarmee werd ingekrompen daar groter. De hokdierbedrijven groeiden gemiddeld genomen niet, ondanks het feit dat 30% grond aantrok. Ongeveer 10% werd kleiner en daarnaast werden veel bedrijven met een geringe oppervlakte gesticht.

2.5 Arbeidskrachten

2.5.1 Omvang en samenstelling

Momenteel werken er op de 526 A-bedrijven 1053 arbeidskrachten meer dan 20 uur per week: 810 mannelijke en 243 vrouwelijke. Dit komt neer op twee arbeidskrachten per bedrijf. Wel zijn er duidelijke verschillen tussen de bedrijfstypen. Op boomkwekerijbedrijven werken gemiddeld 4,6 arbeidskrachten, op de overige tuinbouwbedrijven en gemengde bedrijven net iets meer dan twee, op de melkveebedrijven en hokdierbedrijven 1,6 tot 1,8 en op de overige graasdierbedrijven 1,3. Een vergelijking met de waarden

*Tabel 2.10 Aantal vaste arbeidskrachten *) op A-bedrijven*

	Mannen		Vrouwen		Totaal	
	1984	1989	1984	1989	1984	1989
Bedrijfshoofden/echtgenoten	573	585	242	220	815	805
Kinderen	75	45	0	1	75	46
Overige arbeidskrachten	133	180	14	22	147	202
Totaal	781	810	256	243	1037	1053
Arbeidskrachten/bedrijf	1,45	1,54	0,47	0,46	1,92	2,00

*) Minimaal 20 uur per week werkzaam, in 1984 regelmatig.

uit het begin van de onderzoeksperiode geeft wat problemen daar met ingang van 1987 het onderscheid tussen regelmatig en niet-regelmatig werkzame gezinsarbeidskrachten is vervallen. Toch zal het opheffen van die indeling waarschijnlijk niet tot grote verschuivingen hebben geleid daar het aantal niet regelmatige vaste arbeidskrachten over het algemeen zeer beperkt was. In tabel 2.10 valt op dat het aantal meewerkende echtgenoten en kinderen is teruggelopen, terwijl er meer vreemde arbeid werd aangetrokken. Al met al veranderde de totale arbeidsbezetting per bedrijf daardoor maar weinig.

Het totale arbeidsvolume kan tevens worden uitgedrukt in arbeidsjaareenheden (aje), waarbij één arbeidsjaareenheid overeenkomt met de arbeid van één persoon gedurende één jaar bij minimaal een 40-urige werkweek (personen die meer dan 40 uur per week werken worden slechts als een enkele aje geregistreerd). De 1730 losse- en vaste arbeidskrachten op alle bedrijven in 1989 komen op basis van de berekening overeen met 1317 aje. Het totale aantal vaste arbeidskrachten is tussen 1984 en 1989 afgenomen met ruim 2%, het aantal aje verminderde met 1%. Ook het aantal aje per bedrijf bleef nagenoeg constant: 1,66 in 1984 en 1,69 in het laatste jaar. Op de grote bedrijven nam het aantal aje per bedrijf met 0,1 toe.

2.5.2 Leeftijd van de bedrijfshoofden en opvolgingssituatie

In 1984 was 25% van de bedrijfshoofden ouder dan 55 jaar, in 1989 is dit percentage opgelopen tot 35%. Er is dus een duidelijke vergrijzing gaande in het studiegebied De Leyen. Bedrijfs-

*Tabel 2.11 Leeftijd van de bedrijfshoofden en opvolgingssituatie *) op A-bedrijven*

Leeftijd bedrijfshoofden	Bedrijfshoofden				Aantal bedrijven		
	aantal		percentage		met opv.	zonder opv.	perc. met opv.
	1984	1989	1984	1989			
< 40	145	119	26,9	22,6	-	-	-
40 - 50	153	134	28,3	25,5	-	-	-
50 - 55	108	88	20,0	16,7	34	54	39
55 - 65	127	156	23,5	29,7	102	54	65
> 65	7	29	1,3	5,5	21	8	72
Totaal	540	526	100,0	100,0	157	116	58

*) Informatie ontleend aan de landbouwtelling van 1988, de opvolgingssituatie is alleen bekend van bedrijven met een bedrijfshoofd van 50 jaar of ouder.

hoofden die ouder zijn dan 55 jaar bereiken binnen 10 jaar de pensioengerechtigde leeftijd. Het komt in dit gebied niet veel voor dat het bedrijf daarna nog door hetzelfde bedrijfshoofd wordt voortgezet als A-bedrijf. In de meeste gevallen vindt dan overdracht plaats aan een jonger bedrijfshoofd of wordt het bedrijf als een kleinere eenheid voortgezet door hetzelfde bedrijfshoofd. Het percentage B-bedrijven met een bedrijfshoofd ouder dan 55 jaar (57%) is dan ook beduidend hoger dan het percentage A-bedrijven met een ouder bedrijfshoofd. Bijna een kwart van de bedrijfshoofd van B-bedrijven is zelfs ouder dan 65 jaar. Verschillen in leeftijdsopbouw tussen de diverse bedrijfstypen zijn over het algemeen betrekkelijk gering. Bij boomkwekerijbedrijven is het percentage bedrijfshoofden ouder dan 55 jaar (16%) echter beduidend lager dan bij overige typen.

Van de bedrijfshoofden op A-bedrijven die binnen tien jaar de pensioengerechtigde leeftijd bereiken heeft tweederde een opvolger. In de leeftijdscategorie van 50 tot 55 jaar is het percentage opvolgers niet zo hoog, hetgeen erop duidt dat op veel van deze bedrijven de opvolgingssituatie nog niet duidelijk is. Van de bedrijven met een opvolger is 17% kleiner dan 150 sbe. Het is de vraag of deze bedrijven in de toekomst als A-bedrijf kunnen worden voortgezet. Omgekeerd is op bedrijven waar geen (of nog geen) opvolger is bijna de helft groter dan 150 sbe. Waarschijnlijk kan een deel daarvan toch als A-bedrijf worden voortgezet. Wat de opvolgingssituatie aangaat zijn er enkele duidelijke verschillen tussen diverse bedrijfstypen. Op melkveebedrijven met een ligboxenstal is het percentage opvolgers op bedrijven waarvan het bedrijfshoofd ouder is dan 50 jaar hoog (78%) en op melkveebedrijven met een grupstal laag (35%). Ook bij tuinbouwbedrijven is het percentage opvolgers laag. Het gaat dan echter over een relatief klein aantal bedrijven. Op de overige bedrijfstypen ligt het opvolgingspercentage tussen 50% en 60%.

2.6 Mestwetgeving

Sinds 1 januari 1987 zijn de Meststoffenwet en de Wet Bodembescherming van kracht met als doel de belasting van de omgeving (milieu) via de input van mineralen (stikstof, fosfaat) te reguleren. In deze paragraaf zal door middel van een mestbalans aandacht worden besteed aan de gevolgen van de introductie van deze regelgeving. De Meststoffenwet regelt de mestboekhouding, de toegestane mestproduktie en de heffingen. De Wet Bodembescherming regelt de maximale mestgift per jaar per hectare en het tijdvak waarin de mest mag worden toegediend.

De algemene norm voor de fosfaatproduktie per bedrijf is vastgesteld op 125 kg P_2O_5 per hectare per jaar. Vanaf 1 januari 1987 zijn uitbreiding en nieuwvestiging verboden op bedrijven waar meer dan deze hoeveelheid mest wordt geproduceerd. Deze groep bedrijven is tevens verplicht een mestboekhouding bij te

Tabel 2.12 Mestbalans in tonnen fosfaat voor De Leyen (alle bedrijven in 1989, op basis van normen van 1987 tot 1991)

Soort bedrijf	Aantal bedrijven	Tonnen P_2O_5 mest-prod.	max. plaatsb.	saldo	Heffing per bedr. in gld.
Bedrijven met een mestoverschot					
A-bedrijven					
melkvee ligbox	27	134,7	107,9	26,8	1306
melkvee grup	2	7,2	5,9	1,2	880
overig graasdier	3	9,9	6,2	3,7	1027
boomkwekerij	2	7,4	1,6	5,8	1525
overig tuinbouw	1	0,7	0,4	0,3	126
hokdier	133	911,7	183,3	728,4	3040
gemengd	31	209,8	103,0	106,8	2444
Totaal A-bedrijven	199	1281,4	408,3	873,0	2615
B-bedrijven	67	102,2	29,0	73,2	631
Alle bedrijven m.m.ov.	266	1383,6	437,3	946,2	2115
Bedrijven zonder een mestoverschot					
A-bedrijven					
melkvee ligbox	139	471,8	815,5	-343,7	259
melkvee grup	56	111,2	247,0	-135,8	87
overig graasdier	15	34,6	89,9	-55,3	270
boomkwekerij	34	-	33,3	-33,3	-
overig tuinbouw	38	0,4	30,4	-30,0	0
hokdier	17	43,1	57,1	-14,0	376
gemengd	28	79,5	137,8	-58,3	328
Totaal A-bedrijven	327	740,6	1411,0	-670,4	185
B-bedrijven	184	53,7	332,9	-279,2	13
Alle bedrijven z.m.ov.	511	794,3	1743,9	-949,6	123

houden. Bij een jaarlijkse produktie van 125 t/m 200 kg P_2O_5 per ha moet een heffing worden betaald van ƒ 0,25 per kg teveel geproduceerd fosfaat. Voor een jaarlijkse produktie boven 200 kg loopt de heffing op tot ƒ 0,50.

De normen voor de maximale fosfaat-aanwending uit dierlijke mest zijn vanaf 1 mei 1987 voor grasland 250, voor snijmais 350 en voor bouwland 125 kg per hectare per jaar. Vanaf 1 januari 1991

zijn de normen 220, 250 en 125 kg P_2O_5 per ha. Op 1 januari 1995 worden deze normen verlaagd tot respectievelijk 175, 175 en 125 kg per hectare per jaar. Na het jaar 2000 worden wellicht de ontrekkingsnormen voor de diverse gewassen ingevoerd als grenswaarde waarboven afzet van mest niet wordt toegelaten. Deze normen bedragen 70, 75 en 110 kg P_2O_5 voor respectievelijk bouwland, snijmais en grasland. Uit de mestboekhouding kan worden afgeleid hoe hoog de fosfaatproduktie is op het betreffende bedrijf en hoeveel hiervan op het bedrijf kan worden aangewend. Een eventueel aanwezig mestoverschot moet buiten het bedrijf worden afgezet.

In tabel 2.12 wordt de mestbalans voor de bedrijven in de Leyen weergegeven. De tabel is opgesplitst in bedrijven waar de fosfaatproduktie volgens de momenteel geldende normen van de Wet Bodembescherming hoger is dan maximaal kan worden aangewend op het eigen bedrijf (mestoverschot) en waar deze produktie lager is dan het maximaal aanvaardbare.

Uit de tabel blijkt dat van de 526 grote bedrijven in het landinrichtingsgebied er in 1989 199 (38%) een mestoverschot hebben. Het gaat daarbij voornamelijk om hokdierbedrijven. Het overschot op deze bedrijven bedraagt ongeveer 728 ton P_2O_5 (83% van het totale overschot). Tegenover het totale mestoverschot van bijna 950 ton P_2O_5 in het gebied staat een plaatsingsmogelijkheid in dezelfde orde van grootte op bedrijven zonder een mestoverschot. Voor het gehele gebied behoeft er in 1989 op basis van deze normen dan ook geen sprake te zijn van een mestoverschot indien de bedrijven zonder surplus in staat (en bereid) zijn de mest van bedrijven met een overschot af te nemen. In de praktijk is de acceptatie van deze bedrijven echter geen 100%. Op basis van een norm van 125 kg P_2O_5 per ha zou er in het gebied echter sprake zijn van een overschot aan mest van ongeveer 1170 ton P_2O_5.

In het landinrichtingsgebied De Leyen werd in 1989 op 627 bedrijven mest geproduceerd. Alle dieren op deze bedrijven produceren samen ongeveer 2180 ton P_2O_5. Deze produktie is voor ongeveer de helft afkomstig van graasdieren en door de helft van hokdieren. De gemiddelde fosfaatproduktie in het gebied bedraagt ongeveer 270 kg P_2O_5 per hectare cultuurgrond. Er zijn in De Leyen in principe nog 321 bedrijven met uitbreidingsmogelijkheden op basis van grondgebonden mestproduktierechten. In totaal zou de produktie op deze bedrijven nog met 226 ton P_2O_5 mogen toenemen. Van de mestproducerende bedrijven heeft een aantal van 163 nog uitbreidingsmogelijkheden. De totale ruimte voor uitbreiding beloopt hier nog 94 ton P_2O_5. Overigens kan hierbij nog worden opgemerkt dat deze ruimte alleen kan worden benut voorzover dat door andere regelgeving (bijvoorbeeld in het kader van de hinderwet) wordt toegelaten. De praktische uitbreidingsmogelijkheden kunnen dus wel eens veel kleiner zijn dan hier is geschetst. Geen van de hokdierbedrijven heeft nog uitbreidingsmogelijkheden.

Van groot belang voor de concurrentiepositie voor de veehou-

derijbedrijven in De Leyen zijn ook de regels die in het kader van de Wet Bodembescherming ten aanzien van het uitrijden van de mest worden gesteld. Deze regels nopen tot investeringen in mest-opslag en/of afzet naar een mestbank die vooral voor kleine en intensieve bedrijven nadelig kunnen uitvallen.

3. Positie van De Leyen in Midden-Brabant

Om een beter beeld te krijgen van de positie die de land- en tuinbouw in De Leyen inneemt in een breder kader zal in dit hoofdstuk een aantal kenmerken van de agrarische structuur in het studiegebied worden afgezet tegen die van Midden-Brabant. Tot Midden-Brabant worden hier de landbouwgebieden De Meijerij en de Oostelijke en Westelijke Kempen gerekend. In 1989 bevinden zich in dit gebied 9848 agrarische bedrijven met een gezamenlijke oppervlakte cultuurgrond van 114818 ha. Bijna twee derde van het aantal bedrijven is groter dan 80 sbe. Het studiegebied De Leyen ligt in Midden-Brabant en omvat bijna 8% van het aantal bedrijven en zo'n 7% van de cultuurgrond van dat gebied. In De Leyen is iets meer dan twee derde van het aantal bedrijven groter dan 80 sbe. De produktiesamenstelling in De Leyen komt in grote lijnen overeen met die in Midden-Brabant. In De Leyen komt naar verhouding echter meer opengrondstuinbouw (boomteelt) voor en minder glastuinbouw en akkerbouw dan in Midden-Brabant.

In tabel 3.1 wordt de verdeling van de A-bedrijven over diverse bedrijfstypen voor beide gebieden gegeven. Vergelijking leert dat de verschillen betrekkelijk gering zijn. In De Leyen ligt het aandeel tuinbouwbedrijven wat hoger.

Tabel 3.1 Percentage bedrijven naar type in De Leyen en Midden-Brabant (A-bedrijven, 1989)

Bedrijfstype	De Leyen	Midden-Brabant
Graasdierhouderij	32,0	30,4
Hokdierhouderij	29,2	32,6
Overig veehouderij	20,3	19,5
Tuinbouw	12,1	9,5
Overig	6,4	8,0
Totaal	100,0	100,0

In tabel 3.2 wordt de gemiddelde bedrijfsoppervlakte en bedrijfsomvang per type naast elkaar gezet. De grondgebonden bedrijfstypen in De Leyen blijven voor wat betreft de oppervlakte achter bij het gemiddelde voor Midden-Brabant. Met betrekking tot de gemiddelde bedrijfsomvang blijven alle bedrijfstypen in De Leyen enigszins achter bij Midden-Brabant, met uitzondering van de tuinbouwbedrijven die in De Leyen gemiddeld duidelijk groter zijn. Dat laatste is te danken aan de structureel sterke

Tabel 3.2 Grond en produktie naar type op A-bedrijven in De Leyen en Midden-Brabant in 1984

Bedrijfstype	De Leyen		Midden-Brabant	
	ha/be-drijf	sbe/be-drijf	ha/be-drijf	sbe/be-drijf
Graasdierhouderij	18,4	196	21,8	223
Hokdierhouderij	5,5	200	5,5	222
Overig veehouderij	18,1	233	19,2	243
Tuinbouw	6,6	326	6,3	368
Overig	14,2	177	27,7	248
Totaal	12,9	224	15,0	239
Kleine bedrijven		33		35

boomteeltsector in De Leyen. Wanneer de verdeling van de bedrijven naar omvang in De Leyen en Midden-Brabant naast elkaar worden gelegd dan is te zien dat vooral het aandeel bedrijven met een omvang van meer dan 240 sbe in De Leyen kleiner is. Het percentage bedrijven in de midden-categorieën is in De Leyen groter dan in Midden-Brabant.

Tabel 3.3 Percentage bedrijven naar produktieomvang in De Leyen en Midden-Brabant (alle bedrijven, 1989)

Gebied	Sbe-klasse				Totaal
	tot 80	80-160	160-240	> 240	
De Leyen	32,3	23,4	25,7	18,5	100
Midden-Brabant	34,9	19,3	22,1	23,6	100

Per arbeidskracht uitgedrukt is het verschil in produktieomvang nog groter, want in De Leyen zijn er gemiddeld wat meer arbeidskrachten op een bedrijf (2,12 in Midden-Brabant en 2,22 in De Leyen).

In De Leyen zijn in 1988 relatief meer bedrijfshoofden ouder dan 50 jaar (49%) dan in Midden-Brabant (45%). Het aantal potentiële opvolgers op die bedrijven is in het studiegebied naar verhouding ook iets geringer.

De hiervoor omschreven achterstand van de bedrijven in De Leyen ten aanzien de produktieomvang uit zich ook in een aantal andere kengetallen. Het aandeel gespecialiseerde melkveebe-

drijven met een ligboxenstal is in De Leyen bijvoorbeeld lager dan in Midden-Brabant. De veedichtheid, uitgedrukt in grootvee - eenheden per ha grasland en voedergewassen, daarentegen ligt in De Leyen op hetzelfde niveau (op gespecialiseerde melkveebedrijven zelfs iets hoger) als in Midden-Brabant. In wezen ligt hierin ook de verklaring van de achterstand in produktieomvang van de bedrijven in De Leyen verscholen. De kern van het probleem is dat wat betreft intensivering in De Leyen een plafond is bereikt, terwijl het aanbod van grond in verhouding tot de vraag waarschijnlijk nog lager is dan in overig Midden-Brabant.

4. Ontwikkelingen in de produktietakken

4.1 Inleiding

De omschrijving van de agrarische sector in het vorige hoofdstuk heeft aangetoond dat het zwaartepunt van de bedrijvigheid in De Leyen ligt bij de graasdierhouderij en vooral de melkveehouderij. Daarom wordt bij de beschrijving van de ontwikkelingen per produktietak relatief veel aandacht besteed aan de graasdierhouderij. De andere takken zullen wat globaler volgen. De intensieve veehouderij en de boomkwekerij verdienen op grond van de produktie in het landinrichtingsgebied daarbij wat extra ruimte.

4.2 Graasdierhouderij

4.2.1 Inleiding

In de jaren tachtig werden de ontwikkelingen in de graasdierhouderij direct beïnvloed door overheidsingrijpen. Vanaf april 1984 is er binnen de EG-landen een produktieplafond voor de melkproduktie. De melkquotering is een beschikking met als doel de produktie van melk beter te laten aansluiten op de vraag; extra aanbod boven een vastgesteld niveau per bedrijf wordt geconfronteerd met een heffing. In de beschrijving van de ontwikkeling in paragraaf 4.2.3 zullen de gevolgen van de superheffing voor de melkveehouderijbedrijven in De Leyen aan de orde komen. In de nota's overwegingen en uitgangspunten (Landinrichtingsdienst, 1989/1990) wordt gesteld dat de versnippering van het grondgebruik en de grote afstand tussen grond en gebouwen de inzet van arbeids- en kostenbesparende technieken belemmeren. De werkomstandigheden kunnen daarom niet als optimaal worden beoordeeld. Aan de hand van gegevens uit de landbouwtelling van 1988 zal aandacht worden besteed aan de verkavelingssituatie op melkveehouderijbedrijven (paragraaf 4.2.4).

Verder zal aandacht worden geschonken aan de ruwvoervoorziening op bedrijfsniveau. De bedrijfsvoering is voor een groot deel afhankelijk van de mate waarin kwantitatief en kwalitatief in de behoefte aan ruwvoer kan worden voldaan. Het kwantitatieve aspect komt aan de orde in paragraaf 4.2.5, waar voor De Leyen een ruwvoerbalans wordt weergegeven die in oppervlakte cultuurgrond aangeeft hoe groot de overschot/tekortsituatie binnen het gebied is.

4.2.2 Kenmerken van bedrijven met graasdieren

Een overzicht van de graasdierhouderij in De Leyen is gegeven in tabel 4.1. Ongeveer 70 procent van de bedrijven heeft graas-

dieren. Dat percentage is zowel op A- als op B-bedrijven sinds 1984 wat teruggelopen. Ruim twee derde van de A-bedrijven met graasdieren heeft melkkoeien, bij de B-bedrijven is dit maar een zevende. Het aantal bedrijven met melkkoeien is zowel onder A- als onder B-bedrijven na 1984 gedaald. Die daling ging onder A-bedrijven vier keer zo snel als de daling van het totaal aantal bedrijven in die groep (zie paragraaf 2.1). Van de B-bedrijven met koeien in 1984 ruimde zelfs de helft de koeien op, waarbij de invloed van de superheffing een belangrijke rol zal hebben gespeeld. Van de 265 A-bedrijven met melkkoeien zijn er 223 gespecialiseerd in de melkveehouderij. Van de overige bedrijven met melkkoeien kan worden gemeld dat er enkele een ligboxenstal in gebruik hebben.

Tabel 4.1 Overzicht van de graasdierhouderij in De Leyen, alle bedrijfstypen

	A-bedrijven		B-bedrijven		Alle bedr.	
	1984	1989	1984	1989	1984	1989
Bedrijven met graasdieren	416	386	176	156	592	542
Bedrijven met melkkoeien	301	265	51	25	352	290
w.v. gespec. op melkvee	264	223	x	33	x	256
Bedrijven met jongvee	340	296	115	76	455	372
Bedrijven met mestvee	199	220	74	72	273	292
Ha grasland a)	4853	4042	794	789	5647	4924
Ha snijmais a)	1400	2020	445	447	1845	2467
Aantal melkkoeien (mk)	16185	11967	365	213	16550	12180
per bedrijf met mk	54	45	7	9	47	42
Aantal stuks jongvee	10853	10186	1566	977	12419	11163
per 100 koeien	67	85	429	459	75	92
Aantal stuks mestvee (mv)	3341	5443	738	1312	4079	6755
per bedrijf met mv	17	25	10	18	15	23
Grootveeëenheden b)	23576	20320	1851	1850	25427	22170
gve p.100 ha v.gew. c)	375	329	148	149	338	299

a) Grasland en snijmais aanwezig op alle bedrijven, dus tevens op bedrijven zonder graasdieren; b) Voor begripsomschrijving zie bijlage 1; c) Voedergewas: grasland, voederbieten en snijmais.

Het aantal melkkoeien is in de onderzoeksperiode sterk gedaald; het aantal stuks jongvee verminderde veel minder. Daardoor ligt de verhouding van het aantal stuks jongvee tot het aantal melkkoeien op A-bedrijven momenteel ver boven hetgeen normaal gesproken voor de vervanging van de melkveestapel nodig is. Op B-bedrijven was die verhouding reeds aanzienlijk groter dan nodig voor vervanging. Het is te verwachten dat tenminste een deel van

dit jongvee uiteindelijk als mestvee zal worden afgezet. Het aantal stuks mestvee is overigens fors uitgebreid, een beweging die ook elders, bijvoorbeeld in andere landinrichtingsgebieden na de invoering van de superheffing werd geconstateerd. Het aantal A-bedrijven dat zich heeft gespecialiseerd in het houden van mestvee (voornamelijk stierenmesterij) is eveneens sterk toegenomen, van circa tien bedrijven in 1984 naar circa achttien in 1989.

De toename van het aantal stuks mestvee weegt op A-bedrijven niet op tegen de neergang in het melkvee, waardoor het aantal grootveeëenheden per 100 ha daar een dalende tendens vertoont. Nog altijd kan de veedichtheid echter met 329 grootveeëenheden per 100 ha hoog worden genoemd. De A-bedrijven met melkvee hebben in 1989 gemiddeld duidelijk minder koeien dan in 1984. Het beeld dat in een aantal andere landinrichtingsgebieden 1) werd gevormd, daling van het aantal bedrijven met koeien maar vrijwel gelijkblijvend aantal koeien per bedrijf, gaat hier dus niet op. Dit geeft een indicatie dat in De Leyen melkquotum uit het gebied is gelekt.

Ook in de provincie Noord-Brabant daalde het aantal koeien,

Tabel 4.2 Overzicht van de melkveehouderij in De Leyen naar bedrijfsoppervlakte en staltype (A-bedrijven met koeien in 1989)

	Ligboxenstal (in ha)				Grupstal (in ha)			
	<15	15-20	>=20	totaal	<15	15-20	>=20	totaal
Aantal bedr.	54	50	87	191	40	20	14	74
Ha cult.grond per bedrijf	12,2	17,6	26,9	20,3	11,1	17,6	23,1	15,1
Ha vg. per bedrijf a)	12,1	17,6	26,4	20,1	11,0	17,4	22,1	14,7
Aantal melkk.:								
totaal	2173	2454	5188	9815	950	690	512	2152
per bedrijf	40,2	49,1	59,6	51,4	23,8	34,5	36,6	29,1
Aantal jongvee:								
totaal	1737	1826	4188	7751	797	520	585	1902
p.100 koeien	80	74	81	79	84	75	114	88
Aantal gve:								
totaal	3097	3441	7828	14366	1525	1027	900	3452
p.ha vg. a)	4,72	3,91	3,41	3,75	3,46	2,95	2,91	3,17
Melkk. p.ha vg.	3,31	2,79	2,26	2,56	2,15	1,98	1,66	1,98
Quotum per koe	5948	5822	5723	5798	4629	4852	4594	4690

a) Voedergewas: grasland, voederbieten en snijmais.

1) Haren, Land van Maas- en Waal, Enter, Rijssen.

op de grotere bedrijven (hoofdberoepsbedrijven) nogal fors, twee keer de gemiddelde daling in Nederland. Het aantal bedrijven met koeien verminderde in De Leyen minder snel dan in Noord-Brabant of Nederland.

Momenteel heeft 72% van de A-bedrijven met koeien een ligboxenstal, 82% van de koeien is in zo'n stal ondergebracht. De bedrijven met een ligboxenstal hebben gemiddeld meer grond en koeien dan de A-bedrijven met een grupstal. De bedrijven met een grupstal hebben over het algemeen meer jongvee per koe. Toch is dat bij lange na niet voldoende om het verschil in koeien te compenseren, zodat de veedichtheid op grupstalbedrijven duidelijk lager uitvalt dan op bedrijven met een ligboxenstal. Overigens is in beide groepen de veedichtheid het hoogst op kleinere bedrijven. De kleinere bedrijven met een ligboxenstal zullen dus als eerste maatregelen moeten treffen indien er een wettelijke maximum aan het aantal dieren per ha wordt gesteld. De grotere bedrijven met een grupstal hebben daar dan het minste last van, temeer daar op deze bedrijven ook makkelijker op jongvee kan worden ingekrompen.

Gerekend over alle huidige bedrijven met koeien bedroeg het gemiddelde quotum per koe 4728 kg in 1984. Sinds die tijd is het quotum per koe toegenomen tot 5537 kg in 1988. Het gemiddelde quotum per koe komt ongeveer overeen met de gemiddeld gerealiseerde melkproduktie per koe. In de laatste jaren is er sprake van een lichte onderschrijding van het quotum. Vooral van 1984 op 1985 was de stijging in de melkproduktie per koe spectaculair (431 kg). In de jaren daarna steeg ze met respectievelijk 80, 126 en 172 kg. De stijging is het eerste jaar moet voor een groot deel worden toegeschreven aan het opruimen van de minst produktieve dieren. En ook in de laatste jaren speelt dit waarschijnlijk naast veeverbetering een belangrijke rol. Bedrijven met een ligboxenstal hebben een duidelijk hogere melkproduktie per koe dan bedrijven met een grupstal. Verder zijn de intensiteit van het grondgebruik en de omvang van de veestapel belangrijk. Naarmate de bedrijven een hogere koebezetting per ha of meer koeien hebben neemt de melkproduktie per koe over het algemeen toe.

4.2.3 Ontwikkeling in de hoeveelheid heffingsvrije melk

De beschikking superheffing regelt in de eerste plaats de hoeveelheid heffingsvrije melk (quotum) die per bedrijf geproduceerd mag worden. Tevens geeft de beschikking mogelijkheden aan voor het beheer van de heffingsvrije hoeveelheid melk. Het quotum is door de regelgeving gekoppeld aan het gebruiksrecht van de grond. Een ieder die zijn/haar produktievermogen wenst uit te breiden zal dus een perceel grond met een daaraan verbonden hoeveelheid quotum dienen te verwerven. Een effect van de invoering van de beschikking is dat de ruimte op de grondmarkt wat uitgebreid is. Daarentegen is het recht om heffingsvrije melk te kunnen leveren een schaars produktiemiddel geworden; een schaarste

die tot uitdrukking komt in de prijs voor dit leveringsrecht (Luyt, 1987).

Ontwikkelingen in de hoeveelheid heffingsvrije melk die de bedrijven binnen een aangegeven regio bezitten, is met andere woorden een indicatie van de produktiepotentie in dat gebied en van het vermogen van het gebied en van groepen bedrijven binnen het gebied om op de quotummarkt concurerend op te treden, ondanks de hoge prijzen van het leveringsrecht.

Uitgangspunt bij de berekening in de mutaties van het melkquotum in De Leyen is de registratie van de hoeveelheid heffingvrije melk per bedrijf van het Produktschap voor Zuivel (PZ). Informatie over het laatste jaar is echter niet beschikbaar. Daarom is aan de gegevens van bedrijven in 1989 quotum van 1988 gekoppeld. Tabel 4.3 geeft een daling van de totale hoeveelheid quotum in het gebied. Voor een juiste beoordeling hiervan is het noodzakelijk deze daling te relateren aan het landelijke quotum in die periode. In de eerste jaren verminderd het quotum niet sneller dan in geheel Nederland. Na 1986 loopt de hoeveelheid quotum

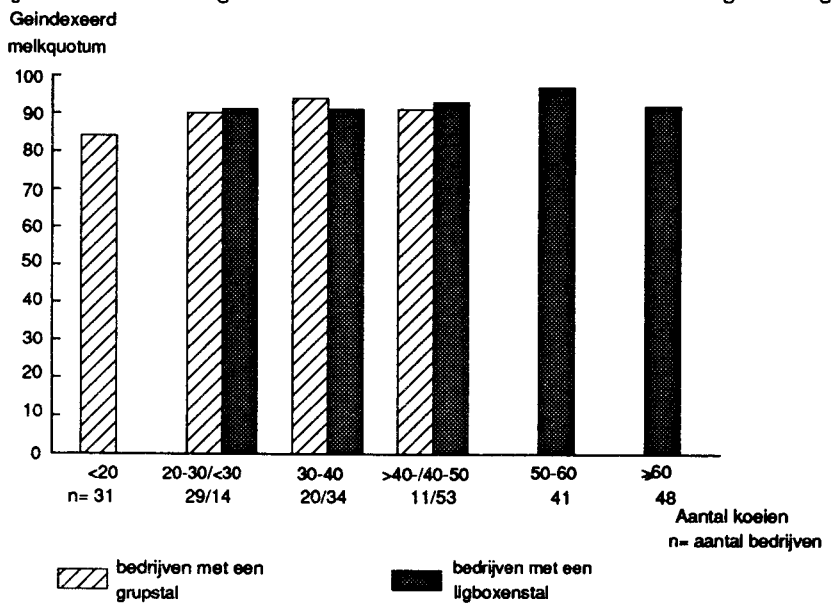
Tabel 4.3 Quotum 1984-1988, De Leyen

	Quotum (ton) a)	Quotum Index 1984=100 b)	
		De Leyen	Nederland
1984	78018	100	100
1985	77583	99	99
1986	77297	99	99
1887	72012	92	92
1988	68577	88	96

a) Bron: Produktschap voor Zuivel/LEI-bewerking; b) bron Landbouwcijfers 1989.

in De Leyen ineens veel sterker terug. Over 1989 zijn, zoals reeds gemeld geen quotumgegevens beschikbaar, het aantal koeien in het gebied is tussen 1988 en 1989 echter niet zo sterk teruggelopen als in de twee voorafgaande jaren. Gerekend over bedrijven die in 1989 nog koeien hebben, nam het aantal koeien zelfs licht toe. Wat dat betreft laat het zich aanzien dat de situatie stabieler wordt. Dat neemt niet weg dat het zinvol is het verschijnsel aan een nadere analyse te onderwerpen. Het maakt met name uit of bovengenoemd proces verloopt via bedrijven die om de een of andere reden geheel stoppen met de melkveehouderij of dat ook bedrijven die actief blijven in de melkveehouderij hierbij zijn betrokken. Het blijkt dan dat van de totale inkrimping van het quotum in het gebied met ruim 9400 ton in de periode '84-'88 ongeveer 3600 ton het resultaat is van bedrijven die zijn gestopt

in de melkveehouderij. Van bedrijven die zowel in 1984 als in 1988 koeien hadden kromp het quotum met gemiddeld 8% in en dat is 4% meer dan de gemiddelde landelijke korting. Voor individuele ondernemers golden andere kortingspercentages dan de totale landelijke korting. In het produktiejaar 1987/88 gold voor ondernemers een korting van 6%. Het jaar daarop werd nog eens een korting van 4% ingesteld, samen dus ongeveer 10%. Het quotum van veel veehouders in De Leyen liep in die periode inderdaad met genoemd percentage terug. Kennelijk is men er in andere delen van het land beter in geslaagd quotum via het ministerie naar zich toe te trekken of elders quotum aan te kopen. Figuur 4.1 laat zien dat de inkrimping plaats vond bij diverse groepen ingedeeld naar aantal koeien en staltype, maar het meest bij kleinere grupstalbedrijven en het minst in de middengroepen. Gezien het feit dat de specialisatiegraad van de melkveehouderijbedrijven in de afgelopen periode niet veel veranderde is het duidelijk dat veel bedrijven quotum hebben ingeleverd zonder daarbij compensatie in een andere sector te zoeken. Waarbij kan worden opgemerkt dat alternatieven vooral voor intensieve bedrijven momenteel in deze regio ook geringer zijn. In andere landinrichtingsgebieden was een duidelijke trend waarneembaar dat de bedrijven die doorgingen in de melkveehouderij probeerde het aantal stalplaatsen op peil te houden. Dat is hier niet het geval. Over de oorzaken kan hooguit worden gespeculeerd. Het feit dat de bedrijven (en vooral de kleinere) in De Leyen een hoge veedichtheid hebben wijst in de richting dat hun marginale produktie minder oplevert dan op bedrijven met een lagere veedichtheid elders. Het is ook goed moge-

Figuur 4.1 Ontwikkeling van het melkquotum naar staltype en aantal koeien tussen 1984 en 1988 (Index, 1984=100)

lijk dat de relatief hoge investeringen voor mestopslag op intensieve bedrijven die nodig zijn in het kader van de mestwetgeving in combinatie met een slechte verkaveling een belangrijke rol hebben gespeeld.

4.2.4 Verkaveling op bedrijven met koeien

De gegevens in deze paragraaf zijn ontleend aan de opgave van de landbouwtelling 1988. Voor de goede orde dient te worden opgemerkt dat deze door geregistreerden verstrekte gegevens kunnen afwijken van het materiaal uit de nog op te nemen Cultuurtechnische Inventarisatie. In andere gebieden is gebleken dat het gemiddeld aantal kavels per bedrijf van de landbouwtelling in het algemeen iets lager uitvalt.

Gerekend over de A-bedrijven bedraagt het gemiddeld aantal kavels per melkveebedrijf 12,3. Vooral de bedrijven met een ligboxenstal hebben gemiddeld genomen erg veel kavels (bijna 15). De melkveebedrijven met een grupstal hebben ruim 5 kavels per bedrijf. Slechts 3,6% van de bedrijven heeft alle grond in één enkele kavel bij de bedrijfsgebouwen liggen. De helft van de melkveebedrijven heeft meer dan vier kavels. Als tweede indicator voor de verkavelingssituatie kan de oppervlakte huiskavel worden gegeven. De voor een optimale bedrijfsvoering benodigde oppervlakte huiskavel hangt onder meer af van het bedrijfssysteem, het graslandbeheer en de melkproduktie per koe. Uitgaande van de huidige melkproduktie is ongeveer 25 tot 30 are huiskavel per koe nodig om de veestapel gedurende de zomermaanden te kunnen laten weiden. Bij een hogere melkproduktie per koe is ook meer grond per koe nodig. Interpretatie van de resultaten in tabel 4.4 leert dat op ongeveer driekwart van de bedrijven niet aan deze norm wordt voldaan. Het staltype maakt daarbij vrijwel geen verschil. In de toekomst zal door de ontwikkelingen in de sector de norm nog meer in de richting van de 30 are per melkkoe verschuiven.

In tabel 4.5 is te zien dat de A-bedrijven met koeien in het algemeen over voldoende cultuurgrond per koe beschikken om de voederbehoefte in de weide periode te kunnen dekken. Gemiddeld

Tabel 4.4 Huisbedrijfskavel per koe bij A-bedrijven met koeien in 1989 naar staltype, De Leyen

	Huisbedrijfskavel per melkkoe in are					
	0-15	15-20	20-25	25-30	>=30	totaal
Ligboxenstal	69	41	28	21	32	191
Grupstal	37	6	8	4	19	74
Totaal	106	47	36	25	51	265

genomen beschikken de bedrijven echter niet over voldoende huisbedrijfskavel om aan de norm te kunnen voldoen. Dit betekent dat er in principe ruime mogelijkheden tot verbetering zijn. De mogelijkheden zijn het grootst op bedrijven van meer dan 20 ha. Er lijkt ook een duidelijk verband te bestaan tussen de oppervlakte van de bedrijven en het percentage huiskavel, hoe groter de bedrijven hoe kleiner het percentage huiskavel. Bedrijven met een ligboxenstal en minder dan 15 ha zouden al hun grond bij huis moeten krijgen om aan de norm te voldoen.

Tabel 4.5 Enige kengetallen voor wat betreft de verkaveling (in 1988) op A-bedrijven in 1989 naar staltype en naar bedrijfsoppervlakte (ha), De Leyen

	Ligboxental				Grupstal			
	<15 ha	15-20 ha	>20 ha	totaal	<15 ha	15-20 ha	>20 ha	totaal
Aantal	54	50	87	191	40	20	14	74
% huiskavel	58	50	44	48	40	43	24	36
Are cultgr./koe	30,4	35,9	45,1	39,5	46,7	51,0	63,2	51,9
Are huiskavel/koe	17,7	18,1	19,9	19,0	18,5	22,0	15,2	18,8

4.2.5 Ruwvoersituatie in het gebied

De ruwvoervoorziening speelt een cruciale rol in de bedrijfsvoering op rundveebedrijven. Daarbij is van essentieel belang in hoeverre de bedrijven in staat zijn voldoende ruwvoer te produceren voor de eigen veestapel. Bepalend is de verhouding tussen vraag en aanbod van ruwvoer. De vraag op bedrijfsniveau wordt voornamelijk gevormd door de samenstelling van de veestapel, de melkproduktie per koe en het gehanteerde beweidingssysteem. Het aanbod is afhankelijk van het areaal grasland en andere voedergewassen (snijmais), het producerend vermogen van de grond (welke bepaald wordt uit een combinatie van grondsoort en grondwatertrap, het beweidingssysteem, het graslandbeheer en het bemestingsniveau.

Aan de hand van een rekenmodel, waarin opgenomen het rekenmodel "overzicht voedervoorziening" van het Proefstation voor de Rundveehouderij, is voor alle bedrijven in het landinrichtingsgebied nagegaan in hoeverre zij zelfvoorzienend zijn voor wat betreft hun ruwvoerproduktie. De berekeningen zijn gebaseerd op de beschikbare gegevens per individueel bedrijf met betrekking tot de oppervlakte grasland en voedergewassen, de grootte en samenstelling van de veestapel en de melkproduktie.

Ten aanzien van de grondsoort en de opbrengstdepressie (een waarde gerelateerd aan de grondsoort en de grondwatertrap) ontbreken gegevens op dat niveau en zijn gemiddelde waarden over het gehele gebied aangehouden. Volgens informatie van de Landinrichtingsdienst geldt voor De Leyen een opbrengstdepressie van gemiddeld ongeveer 5% ten opzichte van optimaal mogelijk gebruik ter plaatse. De opbrengstdepressie wordt veroorzaakt door een vertraagde groei in het voorjaar van gemiddeld 2,5 dagen en een droogtedepressie van ongeveer 10%. Daar staat tegenover dat de veldperiode bij de graswinning gemiddeld één dag korter is dan normaal en dat ook de beweidingsverliezen onder het gemiddelde liggen. Bovendien is het niet nodig dat de koeien in het najaar eerder dan gebruikelijk worden opgestald. De hier geschetste opbouw van het depressiepercentage is een gewogen gemiddelde van de twee meest voorkomende bodemtypen in het gebied. Voor de stikstofgift is voor alle bedrijven uitgegaan van gemiddeld 400 kg N per ha. Verder is een vaste norm voor de ruwvoeropname in de stalperiode aangehouden van 9 kg droge stof per dier per dag.

Tabel 4.6 Raming van de ruwvoersituatie op de bedrijven in De Leyen in 1989 (opbrengstdepressie 5%; stikstofgift 400 kg N/ha)

	Bedrijven met ruwvoertekort			Bedrijven met ruwvoeroverschot		
	aantal	ha ruwvoer		aantal	ha ruwvoer	
		tot.	tekort *)		tot.	overschot *)
A-bedrijven						
met melkkoeien	175	3058	1414	90	1873	364
waarvan met:						
ligboxenstal	131	2450	1211	60	1383	226
grupstal	44	608	203	30	490	138
A-bedrijven						
zonder melkkoeien	36	239	346	225	1006	1103
Totaal A-bedrijven	211	3297	1778	315	2879	1467
B-bedrijven	50	170	232	201	1072	1063
Alle bedrijven	261	3467	2009	516	3951	2530
waarvan met:						
veedichtheid						
<3,5 gve/ha	79	226	147	506	3800	2514
>=3,5 gve/ha	182	2413	1862	10	151	16

*) Het saldo van de ruwvoersituatie is uitgedrukt in ha grasland van een gemiddeld Nederlands produktieniveau.

De uitkomsten van de berekening zijn opgenomen in tabel 4.6. Hieruit komt naar voren dat er in het gebied momenteel 211 A-bedrijven zijn die onvoldoende grond hebben om in de ruwvoerbehoefte van hun veestapel te kunnen voorzien. Het tekort op de groep bedrijven komt volgens de raming overeen met de produktie van 1780 ha grasland. Een groot deel van het tekort manifesteert zich op bedrijven die zijn uitgerust met een ligboxenstal. Vooral een combinatie van een hoge veedichtheid en een hoge melkproduktie per koe die op deze bedrijven vaak wordt aangetroffen leidt relatief snel tot tekorten in de ruwvoervoorziening.

Daarnaast heeft een aantal B-bedrijven een tekort aan ruwvoer. In totaal zijn er 261 bedrijven met een berekend tekort van ruim 2000 ha. Deze groep bedrijven heeft in totaal 3467 ha grasland en voedergewassen, hetgeen betekent dat de ondernemingen geconfronteerd worden met ongeveer een derde tekort ten opzichte van hun totale voederbehoefte.

Daartegenover staat dat in het landinrichtingsgebied tevens bedrijven zijn die een surplus aan ruwvoer voor hun veestapel kunnen produceren. Dit betreft 90 A-bedrijven met melkvee, 225 A-bedrijven zonder melkvee en 201 B-bedrijven. Op basis van de gegeven uitgangspunten zouden deze 516 bedrijven een overschot aan ruwvoer kunnen produceren dat overeenkomt met de produktie van 2530 ha grasland. Dat areaal zou aangewend kunnen worden ten behoeve van de ruwvoervoorziening op de bedrijven met een tekort door bijvoorbeeld het inscharen van vee of door de verkoop van kuilvoer. In theorie is dan het gehele tekort gedekt. In werkelijkheid zal de situatie in het gebied van deze optie afwijken, omdat met name ten aanzien van de aanbodzijde in het model gerekend is met gemiddelde gegevens voor het gehele gebied, terwijl ook daarin variaties per bedrijf bestaan. Dit geldt onder meer voor de ingevoerde opbrengstdepressie en de stikstofgift per ha. Zo ligt het bijvoorbeeld voor de hand dat bedrijven met een overschot een minder intensief graslandbeheer voeren met een aangepaste kunstmestgift. Het gevolg is dat het ruwvoeroverschot op een lager niveau zal uitkomen, hetgeen betekent dat het berekende saldo voor het gebied ook lager uitkomt.

In de toekomst kan het beeld ten aanzien van de ruwvoersituatie veranderen onder invloed van met name technische ontwikkelingen. Een hogere melkproduktie per koe zal waarschijnlijk leiden tot een afname van de ruwvoerbehoefte. Daar staat tegenover dat eventuele beperkingen van de mestgiften in het kader van het milieubeleid kunnen leiden tot een daling van de ruwvoeropbrengsten.

4.3 Akkerbouw

In 1989 wordt 34% van het areaal cultuurgrond in De Leyen gebruikt voor akkerbouw (zie hoofdstuk 2) waarbij de teelt van snijmais met 90% domineert. Toch wordt in de sector slechts 7%

Tabel 4.7 Ontwikkelingen in het bouwlandgebruik in De Leyen, aantal bedrijven en oppervlakte

	A-bedrijven		B-bedrijven		Alle bedr.	
	1984	1989	1984	1989	1984	1989
Bedr. met bouwland	351	388	152	150	503	538
w.v. >5 ha	111	187	33	36	144	223
>10 ha	29	62	5	5	34	67
Ha bouwland totaal	1490	2234	483	506	1973	2740
w.v. snijmais	1400	2020	445	447	1845	2467
suikerbiet	43	83	18	18	61	101
granen	11	44	7	22	18	66
aardappelen	4	41	3	2	7	43

van de totale produktieomvang (gemeten in sbe) gerealiseerd. Het bouwlandgebruik is verpreid over alle bedrijfstypen met uitzondering van de tuinbouwtypen, waar het maar weinig wordt aangetroffen. Bedrijven die zich in de akkerbouw hebben gespecialiseerd komen in het gebied nauwelijks voor. In de periode tussen 1984 en 1989 is het aantal bedrijven met meer dan vijf hectare bouwland toegenomen, voornamelijk vanwege uitbreiding van de teelt van snijmais. Als gevolg daarvan is tevens het totale areaal bouwland toegenomen (tabel 4.7). Uit het bovenstaande kan worden afgeleid dat de akkerbouw voor veruit het grootste deel ten dienste staat aan de graasdierhouderij.

4.4 Intensieve veehouderij

De intensieve veehouderij neemt in 1989 ongeveer 30% van de totale produktieomvang in. In de afgelopen periode kromp de sector, mede onder invloed van de mestwetgeving met 5% in. Het aandeel in de totale produktieomvang bleef nagenoeg constant doordat de inkrimping in de rundveehouderij groter was.

De produktieomvang in de intensieve veehouderij in het studiegebied bestaat voor ongeveer 90% uit varkenshouderij (60% fokkerij en 30% mesterij) en voor 8% uit pluimveehouderij (4% leghennen en 4% slachtkuikens inclusief moederdieren). Daarnaast komt wat kalvermesterij voor. Doordat in diverse sectoren van de intensieve veehouderij wordt gewerkt met meerdere rondes waarin de dieren worden gemest kan het voorkomen dat bij de landbouwtelling bepaalde hokken geheel of gedeeltelijk leegstaan. In de vleesvarkenssector is de hokcapaciteit 28% groter dan het getelde aantal dieren bij de landbouwtelling. De gemiddelde bezettings-

graad van de hokken in die sector bedraagt hier 78%. In de leghen- en slachtkuikensector is de bezettingsgraad respectievelijk 80% en 66%. Het grootste deel van de produktie (70%) is gelokaliseerd op de grote gespecialiseerde hokdierbedrijven (zie hoofdstuk 2). De afgelopen periode heeft er een kleine verschuiving plaatsgevonden van de produktie naar gespecialiseerde bedrijven, in 1984 bevond zich 63% van de produktie op de gespecialiseerde bedrijven.

Tabel 4.8 geeft een overzicht van de ontwikkelingen binnen de sector in de periode 1984-1989 uitgesplitst naar A- en B-bedrijven.

De opvallendste veranderingen voltrokken zich in de varkensfokkerij. Vermindering van het aantal grote bedrijven met fokvarkens van 14% en een toename van het totale aantal dieren met 21% resulteerde in een toename van het aantal fokvarkens per bedrijf op A-bedrijven met 41%. Hieruit kan voorzichtig de conclusie worden getrokken dat vooral wat kleinere bedrijven in deze sector zijn gestopt. Onder de B-bedrijven verminderde het aantal met fokvarkens met meer dan de helft. Het totale aantal dieren liep nog sneller terug. Dit resulteerde in een schaalverkleining binnen deze groep. In de vleesvarkenssector was de schaalvergroting op A-bedrijven niet zo groot (15% groei in aantal dieren per be-

Tabel 4.8 Overzicht van de intensieve veehouderij naar bedrijfsomvang in de periode 1984-1989, De Leyen

	A-bedrijven		B-bedrijven	
	1984	1989	1984	1989
Aantal hokdierbedrijven	148	150	59	51
Aantal bedr. met vleeskalveren	7	7	2 a)	2 a)
Aantal vleeskalveren totaal	2267	2267		
vleeskalveren/bedrijf	324	324		
Aantal bedr. met vleesvarkens	226	228	83	76
Aantal vleesvarkens totaal	60180	69903	9838	11088
Vleesvarkens per bedrijf	266	307	119	146
Aant. bedr. met fokvarkens b)	214	183	41	18
Aantal fokvarkens totaal	24537	29721	1864	566
Fokvarkens per bedrijf	115	162	45	31
Aant. bedr. met leghennen	29	22	11	13
Aantal leghennen totaal/100	3644	3078	182	196
Leghennen per bedrijf/100	126	140	17	15
Aant. bedr. met slachtkuikens b)	8	9	6	2 a)
Aantal kuikens totaal/100	2773	2860	530	
Slachtkuikens per bedrijf	347	318	88	

a) Nadere gegevens worden ter bescherming van de privacy niet versterkt; b) Inclusief opfokzeugen en -beren.

drijf als in de fokkerij. Een geringe schaalvergroting vond ook plaats op bedrijven met leghennen (11%). In de kuikenmesterij kon de groei van het totale aantal dieren met 3% niet verhinderen dat een schaalverkleining plaatsvond van ruim 8%. In de vleeskalverensector tenslotte kon worden gesproken van een status quo.

4.5 Tuinbouw

4.5.1 Inleiding

In 1989 is tuinbouw na graasdier- en hokdierhouderij de derde produktietak met 22% van de totale omvang. Het is de sector die in de afgelopen periode de sterkste groei liet zien en in de nabije toekomst wellicht economisch gezien even belangrijk zal zijn als hokdierhouderij. Binnen de tuinbouw nemen de meerjarige teelten - voornamelijk boomkwekerij - een vooraanstaande plaats in (64% van de totale omvang in de tuinbouw). De overige opengrondsteelten bestaan vooral uit groenten (21% van de omvang). De rest is glastuinbouw (15%).

4.5.2 Boomkwekerij

Van de totale oppervlakte meerjarige opengrondstuinbouw is ongeveer 90% boomkwekerij en 10% appels of peren. Van de boomkwekerij is 94% van de oppervlakte gelegen op A-bedrijven van het boomkwekerijtype. Deze bedrijven hebben verder vrijwel geen andere grondgebonden produktie. De fruitteelt wordt voor bijna 90% aangetroffen op overige tuinbouwbedrijven.

De boomkwekerij in het gebied van De Leyen omvat praktisch het gehele boomkwekerijcentrum rond Haaren en beslaat circa 235 ha. Er wordt een breed assortiment aan produkten geteeld (zie tabel 4.9), maar meer dan de helft bestaat toch uit laan- en parkbomen. Ook vruchtbomen en populieren vallen in deze categorie; deze komen echter in het gebied nauwelijks voor. De oppervlakte containerteelt bedroeg in 1988 ruim 16 ha. In 1989 komt op 58 bedrijven boomkwekerij voor. In de achterliggende periode zijn 11 bedrijven met boomkwekerij begonnen. De sector oefent kenne-

Tabel 4.9 Samenstelling van de boomkwekerij in De Leyen in 1984 en 1989 (oppervlakte in ha)

Teelt	1984	1989
Bos en haagplantsoen	17	21
Laan-, park- en vruchtbomen	117	145
Rozenstruiken	2	1
Sierconiferen	25	33
Overige boomkwekerij	28	33

lijk een belangrijke aantrekkingskracht uit op "agrarische" ondernemers.

Een specifiek probleem voor telers van laan- en parkbomen ligt in het vinden van geschikte grond voor de teelt. Normaliter wordt grond voor één tot drie teelten gepacht, waarna verse grond nodig is. De eisen die aan die grond kunnen worden gesteld liggen op het gebied van de ontwatering (de grond mag niet te nat zijn), ontsluiting (via de verharde weg ontsloten), fysieke toestand (vrij van aardappelcysteaaltjes en het liefst leemhoudend). In principe liggen daar mogelijkheden voor landinrichting om eventuele knelpunten op te lossen. Daarvoor is het noodzakelijk het verschil in oppervlakte na te gaan van grond die voor de teelt geschikt is met grond die daar in principe geschikt voor is. Het grootste knelpunt voor het verkrijgen van geschikte grond ligt volgens streekkenners echter in de eisen van de huidige pachtwet. Daarin zijn de rechten van de pachter ten aanzien van pachtverlengingen dusdanig beschermd dat er niet veel animo is om tot verpachten over te gaan. Boomkwekers hebben echter over het algemeen geen behoefte aan verlenging van de pacht.

Er zijn in 1989 in het studiegebied 36 bedrijven die zich in belangrijke mate hebben gespecialiseerd in de boomkwekerij. Het zijn over het algemeen grote bedrijven. Meer dan de helft (55%) van de A-bedrijven is groter dan 250 sbe en een derde heeft meer dan 5 ha cultuurgrond. Van alle cultuurgrond op boomkwekerijbedrijven is 90% tuinland.

4.5.3 Overig tuinbouw

Naast boomkwekerij en fruitteelt bestaat de opengrondstuinbouw in De Leyen vooral uit groenten. Bloembollen en overige

Tabel 4.10 Samenstelling van de opengrondsgroenten in ha in De Leyen in 1984 en 1989, gebaseerd op tellingen per 1 mei

Gewas	1984	1989
Aardbeien	24	30
Asperges	12	17
Spruitkool	14	0
Overige koolsoorten	4	3
Peen	8	10
Tuinbonen	5	5
Stambonen	11	0
Prei	33	50
Overig	33	19
Totaal	144	134

tuinbouwgewassen komen slechts sporadisch voor. Van de 134 ha opengrondsgroenten in 1989 wordt 116 ha aangetroffen bij het overig tuinbouwtype. Op deze bedrijven bestaat 56% van de produktie uit opengrondsgroenten.

Het areaal opengrondsgroenten omvat een breed assortiment waarvan onder andere aarbeien en prei deel uitmaken (zie tabel 4.10). Het totale areaal opengrondsgroenten is tussen 1984 en 1989 met 7% verminderd. Spruitkool en stambonen worden niet meer aantroffen en het areaal overige gewassen is fors teruggelopen. De arealen aardbeien, asperges en prei werden uitgebreid. Hieruit kan voorzichtig de conclusie worden getrokken dat er een verschuiving heeft plaatsgevonden naar wat intensievere gewassen.

In 1989 komt er in het gebied van de Leyen bijna 8 ha glastuinbouw voor; 2 ha glasgroente, 1,5 ha bloemen, 3,5 ha boomkwekerijprodukten en bijna 1 ha pot- en perkplanten. Van de 3,5 ha boomkwekerij onder glas wordt ruim 2,5 ha aangetroffen op A-bedrijven van het boomkwekerijtype die verder geen andere glastuinbouw hebben. Het overige glas bevindt zich vooral op A-bedrijven van het overige tuinbouwtype, waar glastuinbouw 30% van de produktie uitmaakt. Tussen 1984 en 1989 is het areaal glastuinbouw met bijna 2 ha uitgebreid. Dat was vooral te danken aan een uitbreiding van het areaal boomkwekerij onder glas met 1,7 ha.

In totaal komt in 1989 op 35 bedrijven in De Leyen glastuinbouw voor. De helft daarvan heeft echter niet meer dan 0,2 ha staand glas. Geen enkel bedrijf heeft meer dan 1 ha glas.

In 1989 zijn in De Leyen 39 A-bedrijven van het overige tuinbouwtype. Daaronder vallen bedrijven die zich hebben gespecialiseerd in opengrondsgroenten, fruitteelt, glastuinbouw, of in combinaties daarvan. In vergelijking met boomkwekerijbedrijven vallen er meer kleinere bedrijven in deze groep. Ruim 40% is kleiner dan 150 sbe, terwijl niet meer dan 33% groter is dan 250 sbe. De oppervlakte van de overige tuinbouwbedrijven is over het algemeen wel groter dan van boomkwekerijbedrijven, ruim de helft heeft meer dan 5 ha cultuurgrond.

5. Deelgebieden

Het studiegebied De Leyen is onderverdeeld in twee deelgebieden, te weten: De Leyen-West en De Leyen-Oost. Deze gebieden zullen in het kader van de landinrichting afzonderlijk in voorbereiding worden genomen. Dat is reden genoeg om een aantal kenmerken van deze gebieden met elkaar te vergelijken.

Beide gebieden zijn ongeveer even groot, De Leyen-West beslaat 6050 ha en De Leyen-Oost 6100 ha. Voor wat betreft de oppervlakte geregistreerde cultuurgrond in gebruik bij bedrijven in het studiegebied is de verhouding 4359 ha in De Leyen-Oost en

Tabel 5.1 Overzicht van enkele kengetallen in de deelgebieden Leyen-West en Leyen-Oost

	Leyen-West	Leyen-Oost
In 1984:		
Aantal bedrijven	382	418
% B-bedrijven	32	33
A-bedrijven		
Aantal	260	280
% bedr.hoofden >50 jaar	42	48
sbe/bedrijf	226	227
ha/bedrijf	13	13
% graasdierbedrijven a)	52	50
% hokdier bedrijven	30	25
% tuinbouwbedrijven b)	8	15
% gemengde bedrijven	10	10
In 1989:		
Aantal bedrijven	379	398
% B-bedrijven	33	32
A-bedrijven:		
Aantal	255	271
% bedr.hoofden >50 jaar	48	56
sbe/bedrijf	216	233
ha/bedrijf	12	14
% graasdierbedrijven a)	47	45
% hokdierbedrijven	32	25
% tuinbouwbedrijven b)	12	16
% gemengde bedrijven	9	14

a) Melkveebedrijven met een ligboxenstal, melkveebedrijven met een grupstal en overig graasdier en bouwlandbedrijven; b) Boomkwekerijen en overig tuinbouwbedrijven.

3725 ha in De Leyen-West. In De Leyen-Oost zijn ook wat meer bedrijven geregistreerd (398 tegen 379 in De Leyen-West). Gemiddeld genomen zijn de bedrijven in De Leyen-Oost wat groter dan in De Leyen-West (11 ha om 10 ha).

In tabel 5.1 is een overzicht gegeven van enkele belangrijke kengetallen over de deelgebieden. Daaruit is op te maken dat het percentage B-bedrijven nauwelijks verschilt. Het aantal bedrijven liep in De Leyen-Oost wat sneller terug dan in De Leyen-West. De gemiddelde bedrijfsomvang nam in De Leyen-Oost - wellicht mede door de wat snellere afname van het aantal bedrijven - nog toe, terwijl in De Leyen-West daarvan een afname was te bespeuren. Eenzelfde beweging was te zien in de groei van de gemiddelde bedrijfsoppervlakte. Tabel 5.2 gaat wat dieper in op de oorzaken daarvan. Weliswaar groeide in beide deelgebieden ongeveer evenveel bedrijven in oppervlakte, in De Leyen-West bleef de gemiddelde groei duidelijk achter. Bovendien stootten de bedrijven die inkrompen daar gemiddeld meer grond af.

Tabel 5.2 Grondmutaties tussen 1984 en 1989 op gecontinueerde A-bedrijven naar deelgebied, De Leyen

	Leyen-West	Leyen-Oost
Vergroting:		
perc. bedrijven	31	32
vergroting per bedrijf (ha)	2,4	3,1
Verkleining:		
perc. bedrijven	30	35
verkleining per bedrijf (ha)	2,9	2,3

In De Leyen-West komen naar verhouding meer hokdierbedrijven voor dan in De Leyen-Oost. In het laatste deelgebied komen meer tuinbouwbedrijven voor. Dat verschil is in de afgelopen periode echter kleiner geworden. In beide deelgebieden liep het aandeel van de graasdierbedrijven ongeveer even sterk terug. In De Leyen-West kwamen daar vooral tuinbouwbedrijven voor in de plaats en in De Leyen-Oost vooral gemengde bedrijven.

Voor de graasdierhouderij zijn in tabel 5.3 een aantal kengetallen gegroepeerd. Daaruit komt naar voren dat de verschillen tussen beide gebieden betrekkelijk gering zijn. De Leyen-Oost onderscheidt zich van De Leyen-West door wat meer koeien per bedrijf, wat meer jongvee per 100 koeien en duidelijk meer mestvee per bedrijf. Hierdoor ligt de veedichtheid er wat hoger en wordt naar verhouding wat meer snijmais geteeld. Opmerkelijk is dat het percentage ligboxenstallen in De Leyen-West groter is, hetgeen betekent dat hier een grotere spreiding in de bedrijfsomvang van bedrijven met koeien kan worden waargenomen dan in De Leyen-Oost.

Tabel 5.3 Overzicht van kengetallen over de graasdierhouderij naar deelgebied (A-bedrijven in 1989)

	Leyen-West	Leyen-Oost
Bedrijven met graasdieren	190	196
Bedrijven met melkvee (mk)	133	132
aantal melkkoeien	5821	6146
koeien/bedrijf met mk	44	47
Bedrijven met jongvee	149	147
aantal jongvee	4808	5378
jongvee/100 mk	83	88
Bedrijven met vleesvee	105	115
aantal vleesvee	1839	3604
vleesv./bedr. met vleesvee	18	31
Grootveeëenheden	9250	11070
gve/ha gras + voedergew.	3,22	3,35
Hectare grasland	2003	2132
Hectare snijmais	853	1167
Perc. ligboxenstal a)	75	69

a) Over bedrijven met melkkoeien.

Tabel 5.4 Overzicht van kengetallen over de A-bedrijven naar deelgebied (index 1989; 1984=100)

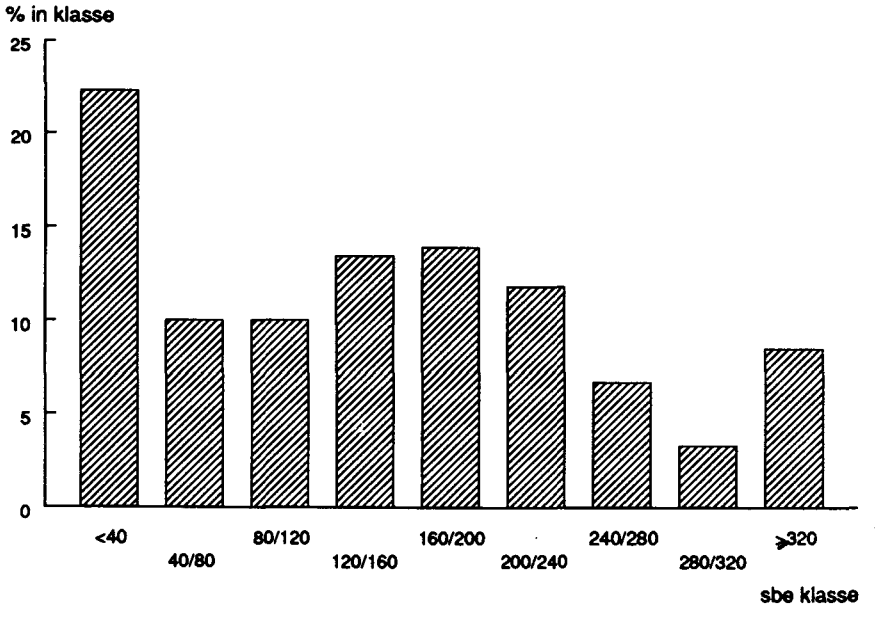
	Leyen-West	Leyen-Oost
Aantal A-bedrijven	98	97
Aantal bedrijven met mk	89	87
Aantal melkkoeien (mk)	72	76
mk per bedrijf	80	89
Aantal vleesvee (mv)	132	185
mv per bedrijf met mv	129	163
Gve/ha grasland en voedergewassen	84	91
Areaal grasland	85	86
Areaal snijmais	143	145
Aantal vleesvarkens	115	117
mestvarkens per bedrijf	123	107
Aantal fokvarkens	125	117
fokvarkens per bedrijf	140	143
Aantal bedrijven met tuinbouw o.g.	162	114
waarvan met boomkwekerij	188	117
Areaal tuinbouw opengrond	108	114
waarvan boomkwekerij	116	130

Tabel 5.4 zet enkele ontwikkelingen binnen belangrijke produktietakken in de deelgebieden naast elkaar. De produktiecapaciteit in de graasdierhouderij liep in De Leyen-West sneller terug dan in De Leyen-Oost. Het laatste gebied bleef echter wat achter in de ontwikkeling van de varkenshouderij, met name van de fokkerij. De ontwikkelingen in de tuinbouw leveren ook duidelijke verschillen op. Enerzijds is het aantal bedrijven met tuinbouw opengrond in De Leyen-West veel sneller toegenomen dan in De Leyen-Oost. Anderzijds nam het totale areaal tuinbouw open grond in De Leyen-Oost meer toe. Een verklaring voor de hierboven geconstateerde verschillen is alleen te geven na een diepgaande analyse van de achterliggende oorzaken, hetgeen buiten het kader van deze studie valt.

6. Bedrijfsomvang en inkomenssituatie

6.1 Bedrijfsomvang

Wanneer naar de verdeling van de produktieomvang van alle bedrijven wordt gekeken (figuur 6.1) dan valt op dat er een zwaartepunt ligt bij bedrijven die kleiner zijn dan 40 sbe. Het is duidelijk dat deze bedrijven zich kunnen handhaven dankzij neveninkomsten. Vervolgens is het verloop vrij vlak tot 240 sbe. Boven die omvang worden de klassen duidelijk minder gevuld.

Figuur 6.1 Verdeling van de bedrijven naar omvang in 1989

De bedrijfsomvang in het landinrichtingsgebied blijft in 1989 iets achter bij het provinciaal gemiddelde (163 om 175 sbe). De verdeling komt echter wel ongeveer overeen.

Tabel 6.1 A-bedrijven naar bedrijfsomvang en -type en sbe per aje en per bedrijf in 1989

Type	Aantal bedrijven per sbe-klasse			Sbe per bedrijf		Sbe per aje
	<130	130-250	>250	1989	index 1984-1989 (1984=100)	
A-bedrijven						
Melkvee ligb.	9	110	47	224	86	117
Melkvee grup	25	30	3	143	93	85
Ov. graasd. *)	10	7	1	142	117	106
Boomkwekerij	2	14	20	463	105	102
Ov. tuinbouw	11	15	13	232	99	94
Hokdier	40	84	26	201	90	119
Gemengd	11	23	25	243	109	105
Totaal A-bedr.	108	283	135	225	99	109
B-bedrijven	260	-	-	33	89	37
Totaal	368	283	135	163	99	96

*) Inclusief bouwland.

Gespecificeerd naar bedrijfstype zijn behoorlijke verschillen in de gemiddelde bedrijfsomvang aanwezig. De boomkwekerijbedrijven zijn over het algemeen veel groter dan de rest. Onder melkveebedrijven met een grupstal en overige graasdierbedrijven bevinden zich veel kleine bedrijven. De verschillen worden overigens behoorlijk uitgevlakt indien de produktieomvang per arbeidsjaareenheid in beschouwing wordt genomen. Dan blijkt dat hokdier bedrijven en melkveebedrijven met een grupstal beter scoren dan tuinbouwbedrijven. Melkveebedrijven met een grupstal zijn nog steeds het kleinst, de overige graasdierbedrijven scoren echter aanzienlijk beter.

De sbe is een maatstaf voor de netto-toegevoegde waarde van een bedrijf (zie bijlage 1) en kan dus in principe als indicatie voor het inkomen worden gebruikt. Met name schaalvoordelen die samenhangen met de omvang en de specialisatiegraad van de produktie komen hierin echter niet goed tot uiting. Bovendien wijkt het begrip netto-toegevoegde waarde af van het begrip arbeidsopbrengst dat doorgaans als maatstaf voor het weergeven van de inkomenscapaciteit wordt gebruikt. In de volgende paragraaf wordt daarom een schatting van de arbeidsopbrengst voor de bedrijven gepresenteerd waarbij met bovengenoemde factoren wel rekening wordt gehouden.

6.2 Inkomenssituatie

Een belangrijk kenmerk voor het weergeven van de inkomenssituatie is de arbeidsopbrengst. De arbeidsopbrengst van een bedrijf is gelijk aan het netto-overschot vermeerderd met de berekende of betaalde kosten van arbeid. De arbeidsopbrengst is niet (per definitie) gelijk aan gezinsinkomen, fiscaal inkomen, of besteedbaar inkomen. Door andere inkomsten dan die uit arbeid zijn deze vaak hoger. De arbeidsopbrengst geeft een inzicht in de beloning die de boer en zijn/haar medewerkers ontvangen voor de verrichte arbeid. In die zin vormt het een vergelijkingsbasis met arbeidsbeloningen buiten de agrarische sector. De bruto loonkosten (inclusief vakantietoeslag en werkgeversaandeel in de sociale lasten) van een werknemer met een minimum inkomen bedragen momenteel ongeveer *f* 35.000,-.

De arbeidsopbrengst van bedrijven in De Leyen is geraamd op basis van gegevens uit het LEI-boekhoudnet over de jaren 1985/86 tot en met 1988/89 en een aantal actuele kenmerken van de bedrijven. Per bedrijfstype is een meervoudige lineair regressiemodel geschat waarbij de arbeidsopbrengst (op basis van werkelijke verhoudingen ten aanzien van de kosten voor grond en gebouwen) afhankelijk is van kenmerken die betrekking hebben op de bedrijfsomvang, de intensiteit van de bedrijfsvoering en de produktiesamenstelling (specialisatiegraad). Verder is rekening gehouden met de leeftijd van het bedrijfshoofd, het aantal arbeidskrachten, het staltype (voor zover relevant) en de regio waarin het bedrijf ligt.

De schatting is gebaseerd op alle land- en tuinbouwbedrijven in het LEI-boekhoudnet. Uit een vergelijking van de geschatte arbeidsopbrengsten met de werkelijke waarden in het boekhoudnet kan worden opgemaakt dat de schattingen voor willekeurige groepen van minimaal 10 bedrijven nog redelijk betrouwbaar zijn. Voor B-bedrijven kunnen echter geen betrouwbare schattingen van de arbeidsopbrengst worden gemaakt aangezien geen bedrijven met een omvang van minder dan 80 sbe in het boekhoudnet zijn opgenomen. En ook van A-bedrijven van het type overig graasdier en bouwland, een groep die in De Leyen veel gespecialiseerde stierenmesterijbedrijven omvat, zijn op basis van het LEI-boekhoudnet geen accurate schattingen te maken omdat dergelijke bedrijven onvoldoende in het net zijn vertegenwoordigd. Voor deze bedrijven is de gemiddelde arbeidsopbrengst per sbe van alle boekhoudbedrijven over de laatste vier jaar aangehouden (*f* 325,- per sbe).

In 1989 was de gemiddelde arbeidsopbrengst per arbeidsjaareenheid op A-bedrijven in de Leyen ongeveer 30.500 gulden en dat is dus minder dan de loonkosten van iemand met een minimum inkomen. Tabel 6.2 laat zien dat op bijna driekwart van de A-bedrijven en op alle B-bedrijven minder dan *f* 35.000,- per aje wordt verdiend in de landbouw. Voor B-bedrijven weegt dat wellicht minder zwaar dan voor A-bedrijven omdat zij waarschijnlijk inkomsten uit nevenactiviteiten hebben. Bovendien moet worden opgemerkt dat

Tabel 6.2 Bedrijven naar arbeidsopbrengst per bedrijf en per arbeidsjaareenheid in 1989 (raming)

Arbeidsopbrengst in guldens	Per bedrijf		Per aje	
	A-bedrijf	B-bedrijf	A-bedrijf	B-bedrijf
tot 25000	153	238	282	239
25000-35000	65	11	101	10
35000-50000	96	3	79	0
50000 of meer	212	0	64	0
Totaal	526	249	526	249

de berekening van arbeidsjaareenheden juist in deze groep waarschijnlijk met een grotere onnauwkeurigheid gepaard gaat. Toch geven deze getallen wel aan dat het bedrijven van landbouw op nevenbedrijven momenteel niet erg rendabel is. Dat geldt ook voor een groot deel van de A-bedrijven. Uit tabel 6.3 kan worden opgemaakt dat het daarbij vooral gaat om de kleinere gespecialiseerde melkveebedrijven, hokdierbedrijven en gemengde bedrijven. Op de grotere gespecialiseerde melkveebedrijven, overig graasdierbedrijven en tuinbouwbedrijven (vooral boomkwekerij) zijn betere

Tabel 6.3 Arbeidsopbrengst in guldens per bedrijf en per aje naar type op A-bedrijven in 1989 (raming)

Bedrijfstype	Aantal bedr.	Gemiddelde arbeidsopbrengst	
		per bedrijf	per aje
Melkv.bedr. met ligb.stal	166	61900	32400
w.v. < 15 ha	47	38700	23000
15-20 ha	46	56100	27400
20 ha of meer	73	80600	40800
Melkv.bedr. met grupstal	58	30200	18100
w.v. < 15 ha	26	20300	12900
15-20 ha	18	33900	21100
20 ha of meer	14	43900	22800
Ov.graasd.bedr. en bouwl.	18	46200	34500
Boomkwekerijbedrijven	36	263400	57800
Overig tuinbouwbedrijven	39	74000	30100
Hokdierbedrijven	150	31800	18800
Gemengde bedrijven	59	42900	18600
Totaal	526	62100	30500

perspectieven. Wel moeten de gegevens over de overig graasdierbedrijven met de nodige voorzichtigheid worden betracht gezien de berekeningswijze.

De gevolgde methode bij de schatting van de arbeidsopbrengst biedt de mogelijkheid om een vergelijking van de arbeidsopbrengst per bedrijf te maken tussen De Leyen en het Nederlandse gemiddelde, in tabel 6.4 is dat gedaan. Daarin is te zien dat de tuinbouwbedrijven in De Leyen over het algemeen niet ongunstig afsteken tegen het Nederlandse gemiddelde. Vooral boomkwekerijbedrijven zijn in De Leyen gemiddeld groter. De arbeidsopbrengst per sbe lopen redelijk in de pas met het Nederlandse gemiddelde. De melkveehouderijbedrijven in De Leyen blijven wat achter in arbeidsopbrengst. Dat is geheel te wijten aan een lagere arbeidsopbrengst per sbe. Hetzelfde geldt voor intensieve veehouderijbedrijven in het gebied, al zijn deze bedrijven gemiddeld ook iets kleiner dan in Nederland. De gemengde bedrijven daarentegen steken gunstig af ten opzichte van het Nederlandse gemiddelde.

Van de overig graasdier- en bouwlandbedrijven is geen vergelijking gemaakt omdat daarvan zoals reeds gemeld op basis van het LEI-boekhoudnet geen accurate schatting is te maken.

Tabel 6.4 Arbeidsopbrengst per bedrijf en per sbe naar type in De Leyen en in Nederland (gemiddeld over de boekjaren 1985/86 tot en met 1988/89)

Bedrijfstype	Arb.opbr. De Leyen		Arb.opbr. Nederl.	
	per bedr.	per sbe	per bedr.	per sbe
Melkveebedr. met ligboxenstal	62.000	280	78.000	330
Melkveebedr. met grupstal	30.000	210	34.000	240
Ov. graasdierbedr.a)	46.000	325	-	-
Boomkwekerijbedr.	263.000	570	120.000	590
Ov. tuinbouwbedr.b)	74.000	320	86.000	310
Int. veehouderijbedr.	32.000	160	41.000	190
Gemengde bedrijven	43.000	180	33.000	150

a) In De Leyen vooral meststierenbedrijven; b) Inclusief glastuinbouw.

7. Toekomstige ontwikkelingen in de land- en tuinbouw zonder landinrichting

7.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de te verwachten ontwikkelingen in de land- en tuinbouw in De Leyen voor de periode tot 2000 indien geen landinrichting plaatsvindt. Omdat uitgebreide kwantitatieve analyses in het tweede deel van het onderzoek over De Leyen plaatvinden zal hier in hoofdzaak een kwalitatief beeld worden geschetst.

In de volgende paragrafen zal per sector worden ingegaan op de toekomstperspectieven van bedrijven die daarin opereren. In algemene termen zal daarna worden ingegaan op de consequenties van het verwachte ruimtelijk beleid voor de land- en tuinbouw.

7.2 Graasdierhouderij

De ontwikkelingen in de graasdierhouderij zullen het komende decenium voor een belangrijk deel in het teken staan van het quoteringsbeleid in de melkveehouderij. Daarnaast moet in toenemende mate rekening worden gehouden met randvoorwaarden uit de milieuwetgeving. Verder zijn ontwikkelingen op de wereldmarkt voor onder andere rundvlees van groot belang voor de toekomstperspectieven in de sector.

In de melkveehouderij is te verwachten dat het huidige quoteringsbeleid onverminderd wordt voortgezet of zelfs wordt aangescherpt. Bij een verdere vermindering van de quota zal de melkprijs op een hoger niveau kunnen uitkomen dan bij handhaving van de huidige quota. In het laatste geval moet namelijk rekening worden gehouden met een daling van de melkprijs door vermindering van de prijssteun bij een meer marktgeoriënteerd beleid. In beide gevallen neemt de totale economische produktiewaarde in de sector af. Dit betekent dat een verdere schaalvergroting van de bedrijven voor de hand ligt en dat dus het aantal bedrijven zal afnemen. Waarschijnlijk kan de afvloeiing wel worden opgevangen door het natuurlijke proces van bedrijfsbeëindiging. Daarnaast zullen er natuurlijk ook bedrijven zijn die hun produktie in meer of mindere mate gaan richten op andere sectoren. De vraag is of deze processen door de komende ontwikkelingen een versnelling danwel een vertraging zullen ondergaan. Gezien de netto afname van het aantal gespecialiseerde melkveebedrijven met ruim 3% per jaar in de afgelopen periode hoeft niet direct te worden gerekend met een snellere vermindering. Momenteel zijn er in het gebied circa 250 gespecialiseerde melkveebedrijven. Wanneer de afname in hetzelfde tempo doorgaat zullen er omstreeks het jaar 2000 nog zo'n 175 van zijn; meest A-bedrijven.

De leveringsrechten voor melk kunnen met ingang van het melkprijsjaar 1989/90 worden verhuurd. Deze versoepeling in de verhandelbaarheid van quota kan betekenen dat tijdelijk minder (of meer) melk in het gebied wordt geproduceerd dan quota zijn toegekend. Een en ander hangt mede af van de toegestane bemestingsdruk vanuit de mestwetgeving. Op wat langere termijn mag worden verwacht dat de grotere bedrijven in het gebied deze quota naar zich toe kunnen trekken, zolang de mestwetgeving niet veel verder wordt aangescherpt.

Er is in het gebied momenteel nog een duidelijk tekort aan ruwvoer op bedrijven met koeien (zie par. 4.2.5). Indien het quoteringsbeleid verder wordt uitgebreid wordt dat tekort teruggedrongen. Bovendien zal de melkproduktie per koe waarschijnlijk verder toenemen. Dit betekent dat ruwvoer efficiënter zal worden omgezet in melk en dat ook hierdoor het tekort dus verder afneemt. Een aantal bedrijven zal daardoor van een tekortsituatie in een overschotsituatie geraken en een extensievere bedrijfsvoering kunnen gaan toepassen. Dit heeft als consequenties dat er wellicht wat minder hoge eisen aan de verkaveling van deze bedrijven kunnen worden gesteld en dat deze bedrijven bijvoorbeeld minder gevoelig zijn voor een verscherping van de mestwetgeving. In het andere geval, een prijsdaling van de melk, zal de hoeveelheid geproduceerde melk in eerste instantie niet verminderen. Het ruwvoertekort zal dan alleen kunnen dalen door een efficiëntere omzetting van ruwvoer naar melk. Bovengenoemde verschijnselen zullen zich dan in bescheidener mate uiten.

Alternatieven voor de produktie van melk in de graasdierhouderij zullen zoals gezegd voor een belangrijk deel afhangen van de ontwikkelingen op de wereldmarkt voor rund- en schaapsvleesprodukten. Deze zal waarschijnlijk onder sterke druk blijven staan. Enerzijds door het zoeken naar alternatieven voor melkproduktie en anderzijds door de relatieve eenvoud (technisch) van de produktie waardoor in tal van landen tegen een lage kostprijs kan worden geproduceerd. Naarmate de invoerbelemmeringen in de EG verder worden afgebroken zal de produktie hier bovendien minder aantrekkelijk zijn. Samenvattend kan worden gesteld dat die mogelijkheden gering zullen zijn.

7.3 Akkerbouw

De enige teelt van betekenis in De Leyen is die van snijmais. De teelt staat volledig ten dienste van de graasdierhouderij en is dus afhankelijk van de bedrijfsvoering op deze bedrijven. De teelt is vooral aantrekkelijk in een tekortsituatie van ruwvoer, onder andere vanwege de hoge drogestof-opbrengsten per ha met een goede voederwaarde. Voor B-bedrijven bestaat het voordeel dat zij het produkt relatief eenvoudig kunnen aanbieden aan de bedrijven met een tekort. Gezien het gestelde in de vorige paragraaf over de vermindering van het totale ruwvoertekort zal

de teelt vanuit dit oogpunt aan betekenis verliezen. De vraag blijft of dat ook vanuit voedertechnisch oogpunt toegelaten wordt.

Momenteel heeft de teelt van snijmais nog het voordeel dat vanuit de mestwetgeving op percelen snijmais meer mest mag worden uitgereden. Ook dit voordeel verdwijnt binnen afzienbare tijd. Indien de voorstellen van de Commissie Stikstof worden aangenomen dan wordt de eindnorm voor maisland (75 kg P2O5 per ha) zelfs versneld ingevoerd (Goossensen en Meeuwissen, 1990). Een uitbreiding van de teelt van snijmais zoals in de afgelopen periode mag daarom in de toekomst zeker niet worden verwacht. Ontwikkelingsmogelijkheden voor bedrijven in De Leyen in een andere richting van akkerbouwproduktie zijn door de hoge druk waaronder de sector staat ook zeer beperkt.

7.4 Intensieve veehouderij

Anders dan in de graasdierhouderij zijn de ontwikkelingen in de intensieve veehouderij minder afhankelijk van de ontwikkelingen op de wereldmarkt. Vooralsnog bestaat in westerse landen een duidelijke technische voorsprong en is de markt, afgezien van tijdelijk verstoringen, redelijk stabiel. De druk op de markt kan echter door ontwikkelingen in de graanteelt structureel toenemen. Daarnaast heeft de sector in Nederland te maken met steeds zwaarder wordende milieueisen. Naast gunstige locatiefactoren in Noord-Brabant komen er in toenemende mate ongunstige locatiefactoren ten opzichte van overige EG-landen. Het is daarom nog maar de vraag of de totale produktie op het huidige niveau kan worden gehandhaafd.

Tussen 1984 en 1989 is het aantal hokdierbedrijven stabiel gebleven. De totale produktieomvang in de sector nam in genoemde periode met 5% af. Dit betekent dat er over het geheel genomen geen sprake is geweest van produktiviteitsverbetering. Een ruilvoetverslechtering in bepaalde sectoren van de intensieve veehouderij kan worden gezien als voornaamste oorzaak daarvan. In paragraaf 4.4 kon over het algemeen nog wel enige schaalvergroting worden vastgesteld. Ook was sprake van een denivellering van de verschillen tussen A- en B-bedrijven. In de toekomst mag daarom worden verwacht dat in ieder geval de schaalvergroting verder gaat. Indien dat gebeurt met hetzelfde tempo als in het jongste verleden dan zal dat ten koste gaan van ongeveer 20% van de hokdierbedrijven.

7.5 Tuinbouw

7.5.1 Boomkwekerij

In hoofdstuk vier werd geconstateerd dat de boomkwekerij de belangrijkste tuinbouwtak is in het studiegebied van De Leyen. De

economische betekenis van de sector nam in de afgelopen vijf jaar met ruim 20% toe. In het algemeen wordt verondersteld dat de sector tamelijk conjuctuurgevoelig is (LNV, 1986). Het samenvallen van de economische groei in de sector met een periode van hoogconjuctuur is dan wellicht ook geen toeval. Aangezien voorspellingen over de conjucturele ontwikkeling momenteel erg onzeker zijn zou dit ook gelden voor de toekomstperspectieven van de sector. Toch moeten er mogelijkheden zijn voor een structurele verruiming van markten in het buitenland. Ook mag worden verwacht dat door de bossterfte, die momenteel op grote schaal in Europa plaatsheeft, de vraag naar jonge aanplant de komende tijd structureel zal toenemen. Verder bestaan er ook in het binnenland tal van concrete plannen voor aanleg van bossen.

Voorstellen die in het kader van het Meerjarenplan Gewasbescherming (1990) worden gedaan om het gebruik van chemische bestrijdingsmiddelen terug te dringen kunnen negatieve gevolgen hebben voor de sector. In het sectorplan boomteelt wordt een totale reductie van 42% nagestreefd voor het jaar 2000. Vooral het gebruik van grondontsmettingsmiddelen wordt sterk teruggedrongen. In het meerjarenplan wordt verondersteld dat de consequenties beperkt blijven tot een relatief kleine toename van het aantal bedrijven met een negatieve vrije cash-flow (dit kengetal geeft het verschil aan tussen besparingen - minus premies voor levensverzekeringen en afschrijvingen - en aflossingen). Bovendien wordt gesteld dat het sectorplan weinig ingrijpend is voor laanboombedrijven, een categorie die in De Leyen veel voorkomt.

Al met al mag daarom worden verwacht dat de groei zich voorlopig doorzet. Vanwege de gunstige resultaten en door de geringere eisen met betrekking tot het substraat en de vruchtwisseling wordt verondersteld dat containerteelt aan betekenis zal winnen. Niet alle produkten zijn echter even geschikt voor teelt in containers, zodat de ontwikkelingen daarvan mede afhangen van ontwikkelingen in de diverse marktsegmenten. Het zal duidelijk zijn dat containerteelt geheel andere eisen stelt aan de inrichting dan de traditionele boomteelt. Voorlopig kan ervan worden uitgegaan dat de teelt van laan- en parkbomen (voor De Leyen het belangrijkste produkt uit het brede assortiment) op traditionele wijze zal plaatsvinden. Dit betekent dat nog naar een oplossing moet worden gezocht voor het probleem van de tijdelijke pacht waarvoor momenteel onvoldoende animo is vanuit de grondbezitters.

Een voortgang van de groei houdt in dat ook het aantal bedrijven met boomteelt en de totale oppervlakte boomteelt verder zullen toenemen. Tussen 1984 en 1989 nam het aantal bedrijven met boomteelt met 23% toe. De uitbreiding van de oppervlakte boomteelt hierdoor bedroeg 21,5 ha. Daarnaast vond over de gehele linie schaalvergroting plaats op bestaande bedrijven met boomteelt. In totaal nam hierdoor de totale oppervlakte boomteelt met nog eens 19 ha toe. Het feit dat schaalvergroting over de gehele linie plaatsvond en niet alleen op kleinere bedrijven duidt erop dat dit proces nog volop in ontwikkeling is. Indien de ontwikke-

ling in hetzelfde tempo doorgaat komt er per jaar ongeveer 4 ha boomteelt bij door schaalvergroting en eveneens 4 ha door bedrijven die met boomteelt beginnen. De bedrijven die in de afgelopen periode met boomteelt begonnen hadden in 1989 gemiddeld 1,2 ha boomteelt. Dat betekent dat er per jaar ongeveer 3 bedrijven met boomteelt beginnen. In deze visie wordt er wel vanuit gegaan dat de kwestie van de tijdelijke pacht geen rol van betekenis speelt.

7.5.2 Overig tuinbouw

De economische omvang van de overige tuinbouw in het gebied van De Leyen groeide in de afgelopen periode even snel als die van de boomkwekerij. Het areaal van de opengrondsgroenteteelt verminderde echter met 7% en van de fruitteelt zelfs met 13%. Daartegenover werd het areaal glas enigszins uitgebreid. De druk op de opengrondsgroenteteelt zal in de komende periode wellicht toenemen doordat vanuit de akkerbouw zal worden getracht een aantal van die teelten te mechaniseren. Dat gaat vaak hand in hand met industriële verwerking van de produktie, in die zin wordt wel een ander marktsegment bediend. De toekomstperspectieven voor deze sector worden daarom over het algemeen gematigd optimistisch gezien. Hetzelfde gaat op voor de fruitteelt en voor de glastuinbouw die overigens voor De Leyen van minder belang zijn. Voor een stormachtige ontwikkeling in de genoemde tuinbouwsectoren ontbreekt in De Leyen een aantal voorzieningen, zoals de nabijheid van veilingen. Daarnaast worden in het Meerjarenplan gewasbescherming tot het jaar 2000 voor deze sectoren forse reductiepercentages van chemische bestrijdingsmiddelen haalbaar geacht, voor de vollegrondsgroenteteelt bijvoorbeeld 30 tot 60%. Het plan voorziet dat in versneld tempo bedrijven zullen worden beëindigd. Vooral de bedrijven die aardbeien en bladgewassen telen zullen volgens het Meerjarenplan worden getroffen door de voorgestelde maatregelen. Daarom mag op niet meer dan een beperkte uitbreiding van deze sectoren worden gerekend. Het aantal bedrijven met overig tuinbouw zal vermoedelijk wel wat afnemen. Gezien het geringe aantal bedrijven van dit type in De Leyen zal het hier om maar enkele bedrijven gaan.

7.6 Gevolgen grondonttrekkingen

Voor het landelijk gebied in De Leyen liggen verschillende plannen die een onttrekking van cultuurgrond aan het agrarische gebruik met zich meebrengen. Van belang voor dit onderzoek zijn vooral die plannen waarvan met grote waarschijnlijkheid de onttrekking voor de eeuwwisseling wordt geëffectueerd. In die gevallen kan de grondonttrekking namelijk invloed hebben op de prognoses die in de vorige paragrafen zijn geschetst.

Uit een globale inventarisatie kan worden opgemaakt dat de komende tien jaar ongeveer 600 ha aan het agrarische gebruik kan worden onttrokken. Circa 100 ha is nodig voor de inrichting van

vloeivelden ten noorden van Tilburg (mondelinge mededeling LD). Momenteel wordt daar vee ingeschaard. In het kader van het Nauurbeleidsplan zal ongeveer 1000 ha cultuurgrond worden aangewezen en begrensd als onder onderdeel van de ecologische hoofdstructuur. Het grootste deel hiervan, circa 800 ha, zal worden onttrokken aan de landbouw ten behoeve van reservaatvorming en natuurontwikkeling. Uitgegaan wordt van een onttrekking van 300 ha in de eerste tien jaar. De overige circa 200 ha van de ecologische hoofdstructuur zal als beheersgebied worden aangewezen. Deze grond houdt een agrarische bestemming (ook al komen er eventueel beperkingen op te rusten) en wordt dus niet als onttrekking meegeteld. Hetzelfde geldt voor grond waar in verband met waterwinning beperkingen op komen. Overigens betreft het hier in De Leyen maar een beperkte oppervlakte. Daarnaast is ongeveer 200 ha nodig voor diverse projecten zoals woningbouw, industrie en aanleg van recreatieve voorzieningen. Tenslotte wordt met betrekking tot de reconstructie van de snelweg tussen 's Hertogenbosch en Tilburg aangenomen dat de uitvoering daarvan geheel na het jaar 2000 plaatsheeft.

Van de bijna 8100 ha cultuurgrond in De Leyen blijft rond de eeuwwisseling dus zo'n 7500 ha over. Uit de prognoses die in de vorige paragrafen per sector zijn gemaakt kan worden afgeleid dat op basis daarvan netto ongeveer 90 bedrijven van gespecialiseerde bedrijfstypen in de komende tien jaar zullen verdwijnen (ruim 80 gespecialiseerde melkveebedrijven en circa 40 hokdierbedrijven, terwijl er ongeveer 30 tuinbouwbedrijven bijkomen). Dat is in totaal een afname van ongeveer 17%. Als wordt aangenomen dat ook van de overig rundveebedrijven en van de gemengde bedrijven 17% verdwijnt dan zal het totaal aantal bedrijven rond de eeuwwisseling circa 650 bedragen. De gemiddelde bedrijfsoppervlakte is dan zo'n 11,5 ha tegen 10,4 ha in 1989. Dit betekent dat de schaalvergroting in een niet veel hoger tempo kan plaatsvinden dan in het jongste verleden. De druk op de grondmarkt is momenteel in de regio reeds hoog. De prijs is ongeveer 47.000 gulden voor los grasland zonder quotum en 51.000 gulden voor los bouwland. Dit is ongeveer 30% hoger dan in de meeste andere regio's in Nederland. Die druk zal gezien de toch beperkte ruimte in De Leyen voorlopig niet afnemen. Er is een grote grondbehoefte vanuit de agrarische sector zelf en vanuit andere functies van het gebied.

8. Slotbeschouwing

De land- en tuinbouw in De Leyen staat, evenals elders in Nederland, in toenemende mate onder druk. Voor een deel komt die druk voort uit de structuur en ontwikkelingen binnen de sector zelf. Voor een ander deel komt ze van buitenaf. Door deze druk ontstaan talrijke knelpunten van structurele aard. In de voorgaande hoofdstukken is aan een aantal van die knelpunten aandacht geschonken. In het kort komt het erop neer dat er in de meeste sectoren weinig ruimte is voor uitbreiding van de produktie en dat er weinig perspectief is voor goede alternatieven. Voor een aantal bedrijven zou het afsluiten van een beheersovereenkomst met de overheid een oplossing kunnen bieden om het bedrijf te kunnen voortzetten. Gezien de oppervlakte die daarvoor beschikbaar is (niet meer dan 300 ha) is dat echter maar voor relatief weinig bedrijven weggelegd. Een ander alternatief ligt mogelijk in de recreatie. De Leyen ligt in een landschappelijk aantrekkelijk gebied. Recent onderzoek (Voskuilen en van Elk, 1989) heeft uitgewezen dat het exploiteren van een kampeergelegenheid een aantrekkelijke nevenactiviteit kan zijn indien aan de aantal voorwaarden wordt voldaan. Een goede ligging, vrijstelling voor een redelijk aantal kampeermiddelen, een hoge bezettingsgraad en goede (sanitaire) voorzieningen zijn daar enkele van. Voor een beperkt aantal bedrijven die in dit beeld passen kan de recreatie als neventak nieuwe of verdere perspectieven bieden. Er zijn verder ook veel vragen overgebleven of vragen waarop dieper kan worden ingegaan. Belangrijke vragen zijn er in dit verband met betrekking tot de ontwikkeling van de hoeveelheid heffingsvrije melk in het gebied en met betrekking tot de beschikbaarheid en geschiktheid van grond voor de boomkwekerij. Een goede inrichting van het gebied, gebaseerd op de toekomstige structuur van de bedrijven, kan de nadelige gevolgen van veel knelpunten verminderen of wegnemen. Het ligt voor de hand om deze en andere zaken in het tweede deel van het onderzoek over De Leyen verder uit te werken.

Literatuur

Goossensen, F.R. en P.C. Meeuwissen
Advies van de Commissie Stikstof
Ede, Dienst Landbouwkundig Onderzoek, 1990

LNV (Ministerie van Landbouw en Visserij) / Landinrichtingsdienst
Herinrichting De Leyen-Oost; overwegingen en uitgangspunten
Den Haag, 1989

LNV (Ministerie van Landbouw en Visserij) / Landinrichtingsdienst
Herinrichting De Leyen-West; overwegingen en uitgangspunten
Den Haag, 1990

LNV (Ministerie van Landbouw en Visserij)
Nota boomteelt
Den Haag, 1986

Luijt, J.
Invloed van de quota regelingen op de waarde van grond en quotum
In: Landeigenaar 33 (1987) 11: p16-24

Voskuilen, M.J. en C.M. van Elk
Kamperen als neventak; een onderzoek op Zeeuwse Landbouwbedrijven
Den Haag, LEI, 1987

BIJLAGEN

Bijlage 1 Toelichting op enige veel gebruikte termen

1. Landbouwtelling

Voor de samenstelling van dit rapport is gebruik gemaakt van gegevens uit de meitellingen van de landbouw. Deze gegevens hebben betrekking op alle geregistreerde bedrijven met een produktieomvang van meer dan 10 sbe, die in het landinrichtingsgebied liggen en op de cultuurgrond die zij in gebruik hebben.

2. Standaardbedrijfseenheden (sbe)

Een standaardbedrijfseenheid kan worden omschreven als een maatstaf voor de economische omvang van een agrarische activiteit. De sbe is een gestandaardiseerd bedrag aan netto-toegevoegde waarde, berekend in een basisperiode. Uitgegaan wordt daarbij van een doelmatige bedrijfsvoering en normale produktieomstandigheden.

Onder invloed van economische en technische factoren ontwikkelt de toegevoegde waarde per dier en per hectare zich niet gelijk. Daardoor geven de voor een bepaald basisjaar opgestelde opgestelde verhoudingsgetallen na verloop van tijd geen zuiver beeld meer van de werkelijkheid.

In dit rapport zijn voor 1984 de normen van 1981 gebruikt en voor 1989 de normen van 1986. Voor een aantal gewassen en dieren is hiervoor een opsomming van de gebruikte normen gegeven.

Sbe-normen per hectare en per dier

	1981	1986		1981	1986
Grasland	2,3	2,1	Leghennen	0,01	0,0045
Snijmais	3,5	2,9	Slachtkuikens	0,03	0,003
Melkkoeien	2,1	2,5	Appels	21	22
Jongvee	0,7	0,5	Peren	20	23
Mestvee	0,5	0,5	Aardbeien	93	87
Schapen	0,3	0,3	Spruitkool	22	13
Mestvarkens	0,15	0,14	Laan/parkbomen	40	38
Fokvarkens	1,15	0,95	Sierconiferen	100	104

3. Bedrijfstypen

De indeling van de bedrijven in bedrijfstypen is gebaseerd op het aandeel van de verschillende produktierichtingen in de totale bedrijfsomvang uitgedrukt in sbe. In deze verkenning zijn de volgende bedrijfstypen onderscheiden:

A.	Melkveebedrijven-ligboxenstal:	>60% sbe voor melkveehouderij
B.	Melkveebedrijven-grupstal:	>60% sbe voor melkveehouderij
C.	Overig graasdier en bouwlandbedrijven:	>60% sbe voor rundvee en/of akkerbouw
D.	Boomkwekerijbedrijven:	>60% sbe voor boomkwekerij
E.	Overig tuinbouwbedrijven:	>60% sbe voor tuinbouw excl.boomteelt
F.	Intensieve veehouderijbedrijven:	>60% sbe voor intensieve veehouderij
G.	Gemengde bedrijven:	>bedrijven die niet van type A tot en met F zijn.

4. Arbeidsjaareenheden (aje)

In 1983 zijn de gegevens per werknemer uit de arbeidskrachtentelling omgerekend tot arbeidsjaareenheden op basis van 2000 uur per aje, waarbij één persoon maximaal voor één aje is geteld.

5. Arbeidskrachten

In 1984 hebben de cijfers betrekking op arbeidskrachten die regelmatig het gehele jaar door gedurende tenminste twintig uur per week op eenzelfde agrarisch bedrijf weken. Vanaf 1987 wordt echter geen onderscheid meer gemaakt tussen regelmatig en niet-regelmatig werkzame arbeidskrachten. De waarden in 1989 hebben dan ook betrekking op alle gezinsarbeidskrachten (dus zowel regelmatig als niet-regelmatig werkzaam) en bovendien op de regelmatig werkzame niet-gezinsarbeidskrachten.

6. Grootveeëenheid (gve)

Een grootveeëenheid (gve) komt overeen met de netto-energiebehoefte van een volwassen melkkoe van 550 kg levend gewicht met een dagproduktie van 15 kg melk met 4% vet. Deze "standaardkoe" heeft een voederbehoefte van 11450 VEM per dag. Het veebestand wordt daarbij als volgt omgerekend:

Diergroep	Aantal grootveeëenheden per stuk
Melkkoeien	1,0
Jongvee jonger dan 1 jaar	0,3
Jongvee 1 jaar of ouder	0,6
Mestvee jonger dan 2 jaar	0,3
Overig mestvee	1,0
Schapen of geiten	0,1

7. Arbeidsopbrengst

De arbeidsopbrengst van een bedrijf is het netto-overschot van een bedrijf vermeerderd met de berekende en/of betaalde kosten van arbeid. De arbeidsopbrengst is niet (per definitie) gelijk aan het gezinsinkomen, fiscaal inkomen of besteedbaar inkomen. Door andere opbrengsten dan die uit arbeid liggen deze vaak hoger. De arbeidsopbrengst geeft inzicht in de beloning die de boer en zijn/haar medewerkers ontvangen voor de verrichte arbeid.

8. Oppervlakte cultuurgrond "gemeten mast"

Dit is de oppervlakte cultuurgrond die in gebruik is bij het agrarisch bedrijf, evenwel zonder tuin voor eigen gebruik, grienden, riet of biezen, bos, gebouwen, erf, sloten en niet in gebruik zijnde cultuurgrond. Wanneer dat wel wordt meegeteld wordt gesproken van de oppervlakte "kadastrale maat".

9. Kavel en huiskavel

Onder een kavel wordt verstaan een stuk cultuurgrond dat behoort tot het bedrijf en dat rondom omsloten wordt door land van een ander. Het komt er dus op neer, dat als een afzonderlijk kavel wordt beschouwd elk aaneengesloten stuk cultuurgrond dat tot het bedrijf behoort, maar dat men vanuit de hoofdbedrijfsgebouwen niet kan bereiken zonder dat men over grond van een ander gaat. Onder grond van een ander wordt ook verstaan een spoorweg, een verkeersweg, een kanaal, etc.

Een huiskavel is een kavel waarop het (de) bedrijfsgebouw(en) staat (staan).

Beschrijving van de land- en tuinbouw in twee toekomstige landinrichtingsgebieden in Noord-Brabant. Op basis van gegevens uit landbouwtellingen en aanvullende informatie worden de veranderingen in de structuur van de land- en tuinbouw in de periode 1984-1989 geanalyseerd. Daarnaast wordt een schets gegeven van de te verwachten ontwikkeling zonder landinrichting tot het jaar 2000. De totale oppervlakte van het gebied beslaat circa 13000 ha. Er zijn in dat gebied 777 agrarische bedrijven. De belangrijkste produktierichtingen zijn graasdierhouderij, intensieve veehouderij en boomteelt.

Prijs *f* 16,75

Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO)
Postbus 29703 2502 LS DEN HAAG
Tel. (070)3614161
Postrekening 412235

ISBN 90-5242-126-9